

Vjerovanja i primjena etnomedicine u Starčevu i Opovu

Valentina Jagetic*
Adrijana Puškarić**

Sažetak

Autorice u radu prikazuju rezultate terenskog istraživanja o vjerovanjima u nadnaravna bića (vješticama, vilama, vampirima, vukodlacima itd.). I dok o većini vjerovanja danas postoji samo sjećanje neke prakse poput uroka (bacanju i zaštiti od uroka) postoje i danas. Autorice su zabilježile bogatu etnografsku građu o bajanju, istjerivanju strave, osobama i životinjama koje mogu donijeti ili odnijeti sreću te brojne druge posebnosti. Druga polovina rada posvećena je etnomedicini koja je prisutna i u suvremenosti, posebice se prakticira liječenje ljekovitim biljem.

Ključne riječi: Opovo, Starčevo, vjerovanja, uroci, bajanje, etnomedicina, narodni liječnici

Uvod

U travnju i studenom 2019. godine provedeno je terensko istraživanje vjerovanja i etnomedicine kod Hrvata iz Opova i Starčeva u Vojvodini¹. U istraživanju se koristila metoda polustrukturiranog intervjua s obzirom na to da se na teren išlo s pretpostavkom da će se većinom prikupiti informacije o nadnaravnim bićima, za što je pripremljena opširna upitnica². Ipak, rezultati s terena nisu se podudarali s početnim očekivanjima vezanim uz saznanja o vjerovanju u nadnaravna bića te je iz tog razloga istraživanje na prvom terenu dijelom prošireno temom etnomedicine, koja

* studentica etnologije i kulturne antropologije te polonistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

** studentica etnologije i kulturne antropologije te germanistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

¹ Istraživanje je provedeno u okviru kolegija *Prakse terenskog istraživanja* na preddiplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod mentorstvom nositeljice kolegija prof. dr. sc. Milana Černelić.

² Dio pitanja pripremljen je pomoću izvora: Upitnice Etnološkog atlasa (UEA), svezak IV, teme br. 141. *Mora, vampir, vukodlak i neka slična bića*; 142. *Vještice, vile, sudenice*; 143. *Neka druga nadnaravna bića i pojave*. Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

je znatno nadopunjena na drugom terenu. Ispitan je ukupno 21 kazivač, rođen u između četrdesetih i šezdesetih godina, pri čemu su dvije najstarije kazivačice rođene u između dvadesetih i prve polovine tridesetih godina 20. stoljeća. Većina priča potječe iz njihovih mladih dana, točnije djetinjstva, što znači da se većina priča koje su nam kazivači iznosili na terenskom istraživanju odvila tijekom druge polovine 20. stoljeća, no što se tiče praksi etnomedicine, njih primjenjuju još i danas.

Ovim istraživanjem nastojale su se prikupiti informacije o nadnaravnim bićima, načinima na koje se ta ista bića spominju u svakodnevici, mogućim urocima, načinima zaštite od tih bića i uroka te naposljetku dobiti uvid u znanja i prakse na području etnomedicine. Cilj ovog rada je ukazati na vjerovanja i prakse etnomedicine u Opoju i Starčevu koliko je to ovim istraživanjem bilo moguće utvrditi budući da do sada ovi lokaliteti nisu uopće istraživani.

Na temelju postojeće literature, posvećene ovim temama, najviše smo se koristile radovima Luke Pelicarića o narodnim vjerovanjima te Sare Mikelić i Nikoline Vuković (2018.) o narodnoj medicini, koji su rezultat njihova istraživanja među Hrvatima Šokcima na području Bačke u Srbiji i u južnoj Mađarskoj. Valentina Vujević (2014) piše o narodnim vjerovanjima Hrvata Bunjevaca u Bačkoj u Vojvodini, a Renata Santo (2014) u južnoj Mađarskoj s fokusom na bacanje, skidanje i zaštitu od uroka kod djece te na narodne liječnike. Neka od potvrđenih vjerovanja na ovom području Banata promatraju se u širem kontekstu hrvatskih vjerovanja (Grbić 1991). Što se tiče narodnih liječnika, najviše podataka, koje smo koristile za definiranje šire teme ovoga rada, pronašle smo u radu autorice Aide Brenko koja se bavila ljudima koji prakticiraju narodnu medicinu na području Hrvatske (2004). Iščitavanjem članka Tanje Bukovčan Žufike (2003) dobio se povijesni pregled o prakticiranju etnomedicine na području Hrvatske. Autorice Brenko i Bukovčan Žufika stavile su naglasak na povijesni pregled prakticiranja etnomedicine i usporedile ju s njenim prakticiranjem u 21. stoljeću, a mi smo u ovom radu dobivene rezultate na terenu stavile u širi kontekst hrvatske etnomedicine.

Što se tiče terminologije kojom se u suvremenim etnološkim i kulturnoantropološkim istraživanjima obuhvaća područje narodne medicine, odlučile smo se za termin etnomedicina, jer se u starijoj hrvatskoj etnologiji pojam narodni vezuje uz ruralno stanovništvo, a suvremena istraživanja proširuju svoja istraživanja i na urbana područja te se ovaj atribut sve manje smatra prihvatljivim (usp. Čapo Žmegač 1997; Rihtman-Auguštin 1997).³ U etnološkim i kulturnoantropološkim istraživanjima medicine, osim naziva narodna medicina, koji je relativno širok pojam, najdulje u upotrebi, najčešće korišteni termin zadnjih pedesetak i više godina jest etnomedicina, uz neke druge poput tradicionalna medicina i medicinska antropologija u širem kontekstu antropologije kojima se označavaju načini liječenja prije pojave „moderne“ (bio)medicine (usp. Bukovčan Žufika 2003).

³ Iako naše područje istraživanja čine ruralna naselja, jedno od njih, Starčevo se u današnje vrijeme smatra urbaniziranim: *Ljudi u Starčevu su ipak malo, znaš, bliži gradu* (Dalibor Mergel).

Vjerovanja

Uroci

Pojam „urok“ danas se shvaća kao pogled ili čin koji može navući na koga nesreću, bolest, zlo i sl. (usp. Hrvatski jezični portal). Santo (2014) piše o bacanju uroka i magijskim postupcima skidanja te o zaštiti od uroka kod djece i životinja, no piše i kako vjerovanje u uroke postoji na svim kontinentima, a usporedbu provlači između Hrvatske i Bunjevaca u južnoj Mađarskoj. S obzirom na to da za sobom vuku negativne posljedice po osobu na koju su bačeni, uz uroke se često vežu pojmovi poput vračara, gatarā i ostalih naziva za osobe i radnje vezane uz uroke. Vjerovanje u uroke u Starčevu i Opovu prilično je rasprostranjeno te čini dio njihove svakodnevice. Često se spominju nedaće među kazivačima, ali i strah od samih uroka te pokušaj skidanja istih.

Bacanje uroka

Uvijek je lako pronaći razlog za naškoditi drugoj osobi, bilo iz ljubomore ili iz čiste zlobe, no valja imati na umu da se isto može dogoditi i samoj toj osobi koja baca urok.

U Opovu i u Starčevu je također poznat način uricanja pogledom, a kazivači iz Opova su ovaj način uricanja također navodili kao nenamjeran, no važno je naglasiti kako žene s urokljivim okom najčešće nisu ni znale da su urokljive. Dvoje je kazivača navelo kako dijete s urokljivim očima može (nenamjerno) ureći i njegova vlastita majka, *jer je njoj najljepše* (Stevica Šikl, Opovo). Uz urokljivi pogled često su i riječi hvale uzrokovale bolesti i probleme kod ljudi, iako nisu nastale iz zle namjere. Tako se osim ljudi mogla ureknuti stoka, ali i radnje iz svakodnevice: *Puj, puji, da te ne urečem! (...) I za lepu voćku i za dete i za čoveka, stoku, za što god bilo, nemoj da urekneš... Puj puji, ko te ureko? Pobego tamo!* (Zlatimir Kirhner, Opovo).

Kako je bilo žena koje nisu znale da imaju urokljivi pogled, tako je bilo i djece koja su bila podložna urocima: *Neko dete nije urečljivo... neko ne može. A neko je dete urečljivo, kažem taj Marko mali. (...). Kćerka joj nije tako urečljiva, al on. On malo malo, al ide i na sport.* (Kata Orešković, Starčevo).

Uz nenamjerna bacanja uroka u oba mjesta su postojala i namjerna. Kazivači iz Starčeva su tijekom razgovora spominjali žene s urokljivim okom koje su imale sposobnost bacanja uroka (najčešće pogledom), koje, kako smo i navele, može biti i nenamjerno, ali u sljedećem kazivanju je namjerno:

Ona je došla kad se moj sin rodio, ona je došla dok sam ja bila friška da dođe da vidi dete. Došla je da vidi i nije gledala dete nego mene pa gleda mene, al vruga, mene nije dobila! Mene ne može dobit, nije dobila moje oči, nego na nje-ga. Onda kasnije, već je bio veći, vodila ga moja ćerka i idu uz tu kuću. I kad ga je vodila, onda kaže ova baba što ga je lečila: „Pazite, ako ga dobije, nećemo ga spasit!“ A ova je samo vrebala da ga dobije, znaš. (Klara Stana, Starčevo)

Kao jedan od češćih načina se pokazalo podmetanje ureknutih predmeta osobi kojoj se htjelo učiniti našao. Pelicarić piše da Hrvati Šokci u Bačkoj takve predmete nazivaju *vračkama*, a vuna, jaja, ljuske, perje, dlake ili dijelovi tijela životinja, dinari i razne tkanine zabilježeni su kao samo neki od primjera *vračaka* (2018: 587). Najčešće žrtve bili bi mladenci kojima se na putu, često raskrsnici, podmetao ureknuti predmet, a osim toga, takve se predmete često bacalo u dvorišta ljudima kojima se htjelo napakostiti. Drugi način za namjerno uricanje bilo je traženje ili uzimanje stvari iz tuđe kuće, točnije kuće osobe koju se htjelo ureći (ibid.). Ovakve vrste ureknutih predmeta i načina uricanja poznate su i u Banatu, a prema kazivačima u Opovu bi se najčešće tražili predmeti kao što su brašno, mlijeko, sol i sl., često spominjani kao *tri bele belege*, odnosno bijele stvari, u ovom slučaju namirnice, no tražili su se i neki drugi predmeti koji se koriste, kako doznajemo iz iskustva jednog od kazivača:

Eto pojavi se ko komšinica i drži pod ruku kožnu jaknu, kožna crna jakna. Nit „Pomoz Bog“, nit „Đuka sretno ti Badnje večer“ ni ovo ono – „E, da nemaš možda iglu i crnog konca?“ – ne znam „Tu na džep je malo puklo, pa kako će izaći u centar? Da ušijem to.“ reko „Ja ovdje nemam, idem kod baba Jele.“ i ja odem i kažem baba Jeli šta se dešava, kaže „Isteraj je napolje odmah.“ – „Šta jel se to traži na Badnje večer?“ Znači ima nešto šta ona zna. Znači sad već dve godine ide i haos pravi u kuću. Haos totalni. Sigurno onda ona se bavi time. Nema govora. Ima nekih stvari šta ti ne znaš, ja znam, ja ti kažem. To mogu da potvrdim, nema veze što idem u crkvu, al ta žena zna da radi to. Al toliko je to neprimetno da ti nisi svestan šta ti ona radi. Što bi ja kod tebe dolazio dve godine, svako večer između sedam i osam sati? Uveče. Mislim mogu da sednem i da jedem, nit mi dođu gosti, ona je tu... Pored svih poslova u domaćinstvu, ona ima vremena da dođe. (Đurica Šulc, Opovo)

Kazivačima u Starčevu nisu bile poznate *tri bele belege*, ali su kroz razgovor navodili da je moguće namjerno bacanje uroka i to najčešće u nečije dvorište prema riječima kazivačice Kate Orešković: ... *kad na nekog nešto opravi pa ide na raskrsnicu, pa tamo sipa na raskrsnici sipa neku vodu. Šta ja znam, kažem nisam nikad imala taj događaj ni to, ali ranije je to bilo. Sipali su.*

Kako je već prije spomenuto, povod za bacanje uroka često je bila ljubomora, tako je najstarija kazivačica Klara Stana podijelila priču iz njenog vremena o konju i starčevačkom *balu*. Kazivačica je bila imućnija od njene *drugarice* zbog čega je *drugarica* često bila ljubomorna. Bila je pozvana na bal u Starčevu, dok njena *drugarica* nije, pa je na dan kada se *bal* održavao *drugarica* bacila urok na konja koji je trebao dočekati momka kazivačice. Na kraju ona nije uspjela zastrašiti momka kazivačice, već njenog svekra. Svi su mještani taj *bal* pamtili po tom konju:

Kad je moj gazda (muž) dok sam ja bila devojka, te baba Mare – što kažem, veštice – ja sam išla u bal s tim mojim dečkom, bio je onda bal. I onda pre neg šta sam se udala ja sam išla u bal. Bilo je puno ljudi, radila se i večera kao za svatove, znaš, i svatko ima svoju familiju. Tako sam ja sa svojim išla u bal i sad on ide kod mene – litom je išao ovdje pa do kraj sela – kad je on došao tu do Šu-

laje, di je ovaj Brica, tu je bila Šulaja, neki Ivo Šulaja – tu je neki konj bio, zelenko, mali konj, uzdice tako visu i taj konj maše glavom. A moj svekar je išao kod mojih da s maršom idedu u salu. I kad je on došao do tuda i to vidi – vidi konja, a on maja – on imo sečivo, uvati se u džep za sečivo i ide... Ali nema (konj), što kaže, u sebi duše. I kad je otišo kod mojih, kaže „Prijan Rozo, da sam ja čitav, ja nisam.“ Kaže moj „Vi ste pobelili, šta je s vama?“ Kaže svekar „Ja sam vidio konja kod Šulaje – taj je mene čeko!“ Taj je čeko, a ovaj moj nije tu prošo, nego je zaboravio bateriju pa se vratio za baterijom pa je išo šorom! Pa je on zaobišo toga (konja), al inače ne bi ja išla u bal! Ta bi njega srokala, al ona se zafrknula! I taj bal se pričo mnogo, po tom balu, kako je bio konj i kako je to sve ona bila, veštica.

Ostali kazivači u Starčevu nisu bili upoznati s ovom pričom, ali to ne bi trebalo biti čudno, budući da je priču ispričala

Slika 1. Dijete s crvenim koncem na ruci oko 2014. godine. Fotografija u vlasništvu Julke Tomac iz Opova.

kazivačica starija dvadeset i više godina od ostalih kazivača, što je ujedno i potvrda da se predaja o ovome mogućem načinu bacanja uroka nije prenosila na naredne naraštaje. Pritom je važno skrenuti pažnju na odnose između najstarije kazivačice i njene *drugarice*. One su bile dobre prijateljice i bile su bliske. Tako je unuka⁴ Kate Orešković iz Starčeva navela da osoba čin može baciti samo na nekog s kime je ta osoba bliska. U Opovu je Ruža Rukavina navela kako je jednom prilikom i njena krava bila urečena i nije imala mlijeka sve dok joj se

Slika 2. Dijete s crvenim koncem na ruci oko 1997. godine. Fotografija u vlasništvu Julke Tomac iz Opova.

⁴ Nikoleta Mandić (dj. Stanković, r. 1994. godine) je sudjelovala tijekom razgovora s Katom Orešković te navela samo ovaj podatak.

voda nije obajala, a nekoliko kazivača je također navelo slučaj ureknute kobile ili korna, o čemu će još biti riječi u nastavku rada.

Zaštita od uroka

Postojalo je mnogo situacija u kojima bi se nekoga moglo ureknuti, a ljudi bi najčešće bili urečeni ako bi bili među većom masom ljudi (npr. na svadbi ili na hodočašću) jer se nije znalo tko ima znanje i sposobnost da nekog urekne.

Neki ljudi nisu bili dovoljno otporni na čine uroka te ih je bilo lako ureknuti. Iz tog razloga, ali i iz očitog straha za sebe, za bližnje te životinje, većina ljudi u Opovu je, kao i u Starčevu, posezala za određenim preventivnim mjerama. Ljudi u oba lokaliteta koristili su crveni konac (Slike 1 i 2), pri čemu je važno naglasiti simboliku crvene boje koja je imala moć spriječiti određeni urok tako što bi se pažnja osobe koja baca urok skrenula prvo na crvenu boju: *Važno je da je crveno, što god staviš, važno je samo da je crveno...* (Marija Kirhner, Opovo).

Tako je majka već pri samom rođenju djeteta (ili dolaska kući iz bolnice) vezala crveni končić oko ruke svoga djeteta ne bi li ga zaštitila od urokljivih očiju i ostalih mogućih uroka pogotovo ako je dijete jedinač, što je naglasio kazivač Ivan Pavlović iz Starčeva. Taj se konac nosio sve dok on ne pukne ili dok ga dijete samo ne strga kad poraste, a prema riječima kazivačice Mirjane Šikl iz Opova i na *kinderbeß* bi se stavilo nešto crveno, *tako da tko god dođe, prvo ugleda to crveno, pa onda dijete*.

Korištenje crvene boje se kao zaštita od uroka koristilo i na druge načine. Stevica Šikl spominje kako bi se konjima na rep također stavljalo nešto crveno da se *odmah pogleda u to jer to bode oči, kako bi reko, odmah skrene pažnju...*, a Ruža Rukavina osobno je crvenu krpnu vezala na ogradu ili police gdje bi se radilo *pa nek stoji ako nekad treba...*

Osim crvenog konca djeci oko ruke, prema većini kazivača iz Opova, preokrenuto oblačenje *benkica*⁵ bebama je još jedna metoda zaštite od uroka. O temi uroka kod djece (i životinja) detaljno piše Santo (2014), a crveni konac i urokljivo oko spominje se kod Bunjevaca i Šokaca u Bačkoj (usp. Vujević 2014: 416-418; Pelicarić 2018: 584-587; Mikelić i Vuković 2018: 194-195).

Najstarija kazivačica Klara Stana navela je da se u Starčevu tridesetih godina 20. stoljeća odmah nakon što bi se odrezala pupčana vrpca to *sečivo*⁷ kojim se presjekla vrpca stavilo ispod jastuka kako bi zaštitilo dijete. Ostali kazivači u Starčevu nisu znali taj podatak, ali nekoliko njih je navelo da se trebao staviti nožić negdje oko djetetova kreveta radi zaštite. Kako bi zaštita bila sigurnija, stavljala se i metla iza vratiju sobe u kojoj je dijete i to tako da je bila okrenuta prema gore.

⁵ Dječji krevetić.

⁶ Potkošulja za male bebe.

⁷ Nožić kojim je odrezana pupčana vrpca nakon što se dijete rodilo.

Kako su u Starčevu stavljali nožić kraj krevetića te kako je Klara Stana govorila o *sečivu* koje bi se stavilo ispod djetetovog jastuka, tako je u Opovu naveden običaj⁸ kojim se pupkovina, nakon što se osuši nakon poroda, vezala nekoliko puta u čvorove i čuvala negdje u kući, obično u dječjem krevetu ili u regalu sve dok dijete ne bi krenulo u školu, kada mu se ta zavezana pupkovina daje da ju raspetlja i vjeruje se da ako mali školarac brzo uspije raspetljati zvezanu pupkovinu, da će biti dobar đak. Ovaj je običaj potvrdilo troje kazivača iz Opova: *Jer pupak se veže... I onda kad se to osuši, kad odpadne, to se čuva kad dete pođe u školu da odreše to, da razmrsi taj konac što je to vezano, da bude dobar đak.* (Stevica Šikl, Opovo). Ovaj podatak i tumačenje potvrdila je i Ruža Orešković iz Opova.

U Opovu je spomenuta i druga metoda zaštite djece od uroka. Prema riječima Mirjane Šikl, majka bi djetetu izlizala oči i rekla: *U ime Oca, Sina i Svetoga Duha.* Lizanje očiju kao preventivu od uroka potvrdila je i njena sumještanka Ruža Rukavina, koja je uz to navela i sljedeći primjer:

Krpu što se brišu sudovi, da uzme, ona uzela jednu krpu, već smo brisali s njom, oprana je, ali brisali smo... I ondak kad dođe odnekud, ona nju sa tom krpom obriše... I onda kaže to je dobro... I to stalno stoji njoj u tašni i kad dođe odma, di mete, ne znam ni ja, odma ta krpa je tu da je briše... Oko lica je samo malo prebriše... Al baš od sudova krpa, e sad ko joj je to reko...

Ovaj način preventive od uroka spominje se i kod Bunjevaca u južnoj Mađarskoj (Santo 2014: 605), dok Mikelić i Vuković navode da se ovaj postupak primjenjuje kod bačkih Šokaca kao jedan od načina liječenja posljedica uroka (usp. 2018: 203).

Više kazivača u Opovu i u Starčevu potvrdilo je da bi se u svrhu zaštite koristio češnjak:

Češnjica se stavi ispod glave, ispod jastuka. U krevet se stavi, beli luk. Kao beli luk je isto za zaštitu. To znam da stavljaju bebi. Ja isto. Kad se on rodio, ja mu stavim tamo, di mu njegov krevetac, oni stanuju u Pančevu, imaju stan, ja kažem, stavi mu beli luk ispod glave, ispod dušeka tog i onda isto to je kao neka zaštita. (Kata Orešković, Starčevo)

U Opovu češnjak nije služio samo za zaštitu djece. Zlatimir Kirhner navodi da se par glavica *belog luka*, tj. češnjaka uplete u vijenac koji se onda stavlja na ulazna vrata od kuće, dvorišta ili štale i također služi kao zaštita od uroka.

I kod bačkih Hrvata se češnjak koristi kao zaštitno sredstvo, vješao se na razna mjesta i stavljao na prozore u svrhu zaštite od nedaća, a njime bi se neki ljudi i mazali kako bi se zaštitili od zla (Vujević 2014: 413), nosi se za zaštitu u džepu ili se stavlja ispod kreveta ili jastuka (Pelicarić 2018: 585).

Osim crvenog konca djeci oko ruke ili stavljanja češnjaka pod jastuk, prema većini kazivača iz Opova preokrenuto oblačenje *benkica* bebama još je jedna metoda zaštite od uroka. Ovaj se način primjenjivao i kod odraslih ljudi u oba lokaliteta.

⁸ Vidjeti više o porodnim običajima u radu „Porodni običaji Hrvata u Opovu i Starčevu“ autorica Viktorije Čurlin i Šime Jelić.

Oblačila se odjeća naopako pod uvjetom da se to ne vidi. Iz tog razloga ljudi najčešće preokreću svoje donje rublje:

Pa znate šta, to se najviše koristio ako si išal negdje u nekoj masi, na primer kad ideš na neku svadbu i tako. Kad su to ljudi različita dva sveta, to su dve familije, ne znaš ti ko će tebe iz te druge familije ureć i ko je bio sklon. Ja okrenem naopako. Znači uzmeš, čarape nisi mogao da obuješ naopako jer se one vide. To je uglavnom bio donji veš. (Marija Bratić, Starčevo)

Ovakav način zaštite od uroka zabilježen je i kod bačkih Šokaca i Bunjevaca (Pelicarić 2108: 584; Vujević 2014: 518; Santo 2014: 606).

Uz ove spomenute oblike zaštite Pera Turna iz Starčeva je naveo kako se smatralo da će zaštitu od uroka donijeti šišmiševo krilo, koje su zbog toga ljudi nosili sa sobom, a koje se pojavljuje i uz druga vjerovanja u daljnjem tekstu.

Skidanje uroka

Kao što je već navedeno u poglavlju o bacanju uroka, uroke je lakše baciti nego poništiti, odnosno brže se može nekoga ureći no što se sam urok može skinuti. Kod Bunjevaca u južnoj Mađarskoj magiju se pokušavalo poništiti magijom, misleći pri tome na bolesti za koje se smatralo da nisu nastale prirodnim putem već nekim magijskim djelovanjem, pri čemu su uroci bili najčešći primjer. Uroci se liječe iracionalnim sredstvima, kršćanskim i tajnim molitvama te obrednim radnjama u kojima se najčešće koristi voda (Santo 2014: 600). Istraživanja u Banatu potvrdila su slične načine skidanja uroka, koje kazivači nazivaju *bajanjem*. Kako u Opovu tako je i u Starčevu *bajanje* poznato svim kazivačima, a osim onih koji su išli k ženama koje *baju*, dvije kazivačice iz Opova i jedna iz Starčeva su i same izvodile tu radnju. Prema iskazima kazivača *bajanje* je proces kojim se uz molitvu i neku popratnu radnju pokušavaju skinuti zle čini s ureknute osobe, životinje ili stvari uz naglasak da je *bajanje* dobronamjeren čin, za razliku od vraćanja, što se smatra prevarantskim i zlonamjerenim činom. Za *bajanjem* se nerijetko poseže u Opovu, pogotovo kada mala djeca ne mogu prestati plakati ili kada ih muči nesаница, a najčešće se spominje način *bajanja* vode sa žeravicom:

... pali vatru i onda to ugljenje pali i baca na tom šporetu, to ugljenje kad je upaljeno... I moli se – tri Oče naša i tri Zdravo Marije i spominje njeno ime... I tom vodom, koja je u toj flaši, stavlja to ugljenje sa šporeta. Ako je urečeno, to ugljenje pada dole, ako nije urečeno – to ugljenje pliva gore. Eto, to je ona žena radila... (Marica Gasenberger, Opovo)

Sličan način *bajanja* bilježi i Pelicarić (2018: 592, 594) koji spominje žar iz *šporeta* i paljenje *metlinja* i šibica koje se baca u ćupić s vodom, a na sličan se način skidaju uroci i u Starčevu. Kada osobu zaboli glava, prvo ide k ženi koja *baje* kako bi vidjela je li ta osoba ureknuta ili ne. Ona to prepoznaje pomoću svete vode ili samo vode i žeravice, tako da taj komad užarenog ugljena baci u vodu. Ako ugljen padne, znači da je osoba urečena. Kako bi uklonila taj urok, osoba se mora umiti tom vodom u koju je ubačen užareni ugljen drveta:

Imala sam ja to prilike i da vidim. Ti sediš i ona ti moli i onda uzme svetu vodu, uzme jednu šoljicu za belu kafu, tu stavi vodu i napravi malo žar od drveta. I kad izgori drvo, ostane onaj ugljen, ona stavi u tu šolju i ona vidi dal je ugljen pao dole na dnu ili pliva. Pa sad mislim da ako pliva da nisi ureknut. Al bez obzira ona ti onda malo da da se ti umiješ, prekrstiš se sa tom svetom vodom. To je bilo i tu se dovodila pogotovo deca. (Marija Bratić, Starčevo)

Kata Orešković iz Starčeva je navela kako glasi molitva *Uroki* koju je ona naučila još kao djevojka dok je živjela u Batnogi⁹, ali je tom molitvom bajala mještanima u Starčevu. Nakon što bi ju ponovila devet puta, pomolila bi se još svetcima i dijete i sebe prekrizila i poškropila svetom vodom:

Pa to, uroki se zovu kao. „Urok sedi na pragu, uročica pod pragom, što god urok napravi, uročica raspravi, dva soka u ruka, a jedno vodeno, drugo ognjevo. Skoči vodeno pa ugasi ognjevo. Nit na vonu mosta, nit na kamenu mozga, nit na detetu uroka. Ko to dete ureko taj u guzu uteko.“ Tako se to moli. I tako devet puta izmolim i onda ja njemu svako veče i on lepo spava. (...) Ona me zove noću, 12 sati, a on isto lepuškasto dete i onda mu, a plav. I kaže na plavu decu više ocedu ti uroki. I onda mene zove: „Tetka molim te neće Marko da spava, ne možemo ništa s njim.“ Ja njemu izmolim i on se smiri. (...) Pa prvo se križaš i onda uzmeš svetu vodu, čašu i onda se sa tom svetom vodom malo škropiš i moliš to, i onda kad izmoliš to 9 puta i onda prekrstiš i moliš sveti Anton, sveti Mauric, zaštitnik čuvaj, brani ga od svačega i tako znaš. Kao moliš Boga, Majku Božju da zaštiti to dete, na primer i životinju, bilo šta. I onda završiš to i prekriziš, na kraju i gotovo.

Sličnu molitvu bilježi i Pelicarić (2018: 591-592, 594) kod Šokaca od kazivača koji ju mole dok *baja*, a Vujević (2014: 419) piše kako kod Bunjevaca postoji više varijanti *bajanja*, no da se uvijek kaže: *Ko ureko, u dupe uteko*, što smo mogli primijetiti da je poznato i u Starčevu u Banatu.

Kada se bolovi i ostali zdravstveni problemi ne mogu riješiti uz pomoć liječnika, ponovno se pribjegava *bajanju*. Ruža Rukavina iz Opova izjavila je kako je njena majka bajala *Poganicu* za glavobolju. Molitva se moli tri puta, a radnju opisuje ovako:

Metlu tako, parče, od te metle kraj jedan, ima to svakojake... Onda ona sedne i ona se moli i drži tu metlu, i moli se... I moli se nešto i onda baci s jedne strane jednu granu, onda se opet moli, moli, pa opet baci s druge strane... Moja mama. Pa onda opet treću tako.

Kazivačica Marija Kirhner iz Opova navodi primjer s aftama na jeziku:

Da, pušta se voda... Trebalo bi nad bunarom, a pošto sad više nema tih bunara, pusti česmu, voda ide, sipa opet u tanjir malo i tu ona krsti i moli se. I onda premaže jezik s tim... I mnogi su dolazili s decom. Kažu dobiju i lekove, dobiju sve i ništa...

Mirjana Šikl iz Opova navodi specifičan način otklanjanja bradavica *bajanjem*:

⁹ Mjesto u Lici.

Meni je s prašinom i kaže „Jel imaš usisivač?“ – „Pa imam“ – „A di ti je ona kesa?“ – „Pa tu je.“ i znam da sam mu iznela u kesu tu prašinu i ne znam šta je radio, uglavnom hvala Bogu ondak više nikad. Mi smo, ja i on (muž) imali pune ruke i nama Đura obaje i nikad više.

Neki kazivači iz Opova naveli su da se baja i životinjama, a gotovo svi kazivači su izjavili kako ne znaju koja se molitva moli za vrijeme *bajanja*, jer *bajalica* uglavnom moli tiho ili u sebi pa se ne može čuti. Santo (2014: 606) suprotno tome navodi kako se pri *bajanju* često moli Oče naš i Zdravo Marijo uz neke druge molitve, a zanimljivo je kako Pelicarić (2018: 592,594) bilježi da ove molitve pri *bajanju* moli jedan od kazivača (muškarac), koji često zijeva dok baja, a zijevanje spominje i Josip Mihajlić iz Starčeva te Stevica Šikl iz Opova koji je zapazio kako njegova teta *bajalica* također zijeva dok baje: *I tačno vidiš da tamo ona kleči i to šta radi i samo meće kao ruku da... Vidiš da zeva, a kao sklanja se da ne vidiš ti da ona zeva, a zeva...*

Liječenje molitvom pri čemu se koristila blagoslovljena voda opisuju i Mikelić i Vuković kod bačkih Šokaca (usp. 2018: 201-205).

Bajanje – prenošenje znanja

U oba lokaliteta zabilježeno je *bajanje* poglavito kod žena, koje su znanje *bajanja* preuzele od starijih žena. Ipak, *bajati* ne može svatko. Više kazivača u Opovu izjavilo je kako *bajanje* može naučiti samo djevojka koja još nije dobila prvu menstruaciju; prema riječima Marice Gasenberger *bajanje mora da nauči dete koje je još čisto*, što potvrđuje i Kata Orešković iz Starčeva, a bilježi i Pelicarić kod bačkih Šokaca (2018: 593). Ipak, Marija Kirhner, koja je i sama pokušala naučiti *bajati*, kaže kako njoj skidanje uroka jednostavno nije uspijevalo, dok je njezina majka to uspješno izvodila. Prenošnje znanja o skidanju uroka putem *bajanja* je u Opovu uglavnom tajno i ono se prenosi tek kada je žena, koja posjeduje to znanje, bolesna i pred smrt ili ukoliko ona sama to više ne želi raditi, tada *bajanje* prenosi na drugu ženu, što potvrđuje i kazivačica Ruža Rukavina koju njena majka nikada nije učila *bajati* jer *kad naučiš, onda ti više ne važi*, misleći pritom na djelotvornost *bajanja* svoje majke. U Starčevu je prenošenje znanja malo drugačije. Kata Orešković navela je kako *bajati* može naučiti svatko te da je to podosta lagano. Djevojka nije morala biti u krvnom srodstvu s *bajalicom*, ali je i ovdje uvjet da djevojka koja uči *bajati* bude *čista*, tj. da nije dobila svoju prvu menstruaciju. Kazivači iz Starčeva su naglasili da su te žene koje *baju* uvijek podosta starije te se već dugi niz godina bave tim zanimanjem.

Prenošenje znanja *bajanja* potvrđeno je i kod bačkih Šokaca (Mikelić i Vuković 2018: 205).

Svi su kazivači u oba lokaliteta naveli kako se *bajanje* ne plaća, barem ne formalno, a to potvrđuje i Santo (2014: 610). Najčešće bi se ostavila neka simbolična svota u *gvozdencima* koju bi žene koje *baju* odnijele u crkvu, ili bi se donijela kava ili nešto drugo za kuću:

*... to je takozvana dobra volja. Ipak kao, eto, treba nešto – dar dati, plati (...)
Samo što ona tu uslugu ne uzima sebi. Dobro kad netko ostavi mnogo baš...*

Nije bitno da pusti u crkvu, samo onda ajd kupi njenim unucima čokoladicu...

Mislím al u principu ona to sve pusti u crkvu. (Zlatimir Kirhner, Opovo)

Osim darovima i novcem, svoju zahvalnost za bakanje ljudi su često iskazivali i molitvama svetom Antunu: *Još neki su dolazili isto tako utorkom da donese neke poklone, nešto, šta ja znam... Mole se i kod svetog Antona, znači ne samo ovo (pokloni), nego i molitva* (Đurica Šulc, Opovo). U Starčevu se ponekad znalo ostaviti nešto u naturi, što znači neki proizvodi od kuće, ali prema riječima Marije Bratić i Zvonimira Pavlića, najčešće se ništa nije davalo jer su te žene koje su bajale bile njihove susjede i obiteljske prijateljice pa jednostavno nisu ni očekivale nešto zauzvrat. Kako se nije naplaćivalo zbog prijateljstva i dobrih odnosa, tako je jedan od razloga bilo i siromaštvo: Kak bi se moralo plaćat – sve je to sirotinja bila! Bila je ranije sirotinja! (Klara Stana, Starčevo). Ako su kojim slučajem znali ostaviti novac, to bi bilo samo 200 dinara, a Marija Bratić iz Starčeva je navela da je žena koja je slivala olovo tražila da se nešto ostavi svetom Anti na dar.

Marija i Zlatimir Kirhner iz Opova ipak navode kako su jednom prilikom morali platiti skidanje uroka s njihove kćeri, no nije sigurno radi li se baš o *bajanju* s obzirom da čovjek koji je skidao urok nije iz Srbije i način skidanja uroka nije bio tipičan:

E onda smo išli tu u dvorište, u baštu, neko drvo... Dud je bio... Tako u dvorištu kod njih i onda sam ja nosio dete i u taj krug smo tud išli i deda nešto priča... A one šapurine od kukuruza, ono, imao je 5-6 komada u ruku i ide – baci jednu, pa ide i priča nešto... Baci jednu, baci drugu... Onako na glas, al nisam ga ja razumio pošto on nije pričao ovde po naški, banatski (...) I onak je on tu pričao, pričao i samo sam ga čuo dvaput-triput da se drvo osuši ako ne uspe... (Zlatimir Kirhner, Opovo)

Za *slivanje olova* Ruža Rukavina iz Opova kaže da bi se odvijalo utorkom poslije podne, a Stevica Šikl navodi da njegova teta baja vodu jedanput, a kada je netko preplašen tri puta:

I to valjda tri dana ona, e sad il ga počne u... U utorak pa četvrtak pa subota ili kad počne pa tri dana jedno iza drugog, ne mogu sad to tačno ne znam, al znam da je to ta priča da bude utorak, četvrtak il subota... (Stevica Šikl, Opovo)

Liječenje konja pomoću bakanja

Kako je već navedeno, bakanje se koristilo u dobronamjerne svrhe te se time pokušalo pomoći ljudima, ali i životinjama ako se kojim slučajem razbole. Najviše problema je bilo s konjima jer se često znalo dogoditi da mu želudac stane, tj. da se *nadune*. To je za konja moglo biti opasno po život pa su u takvim situacijama najčešće uskakale žene *bajalice* kako bi tog konja izliječile. Metode koje ćemo sada spomenuti poznate su u oba lokaliteta.

Prema riječima kazivača Josipa Mihajlića iz Starčeva, nakon što se konj sruši, dolazila je žena koja *bajala* te je u ruci držala snop sijena kojim je kružila po konjskoj utrobi i radila križ, pri čemu je izgovarala riječi *Stup, stup, na stup!* Dok je žena *bajala*, ostali su morali biti tiho i najčešće bi iz daljine promatrali:

Pa onako ko u znaku križa i moli. Uzme u ruci i onda ona moli, a mi koji stojimo sa strane ne smemo da pričamo, mora da bude tišina i Boga mi posle kad baka to sve izmoli i za 2-3 sata kad je konju bolje, on odma ustane. E onda gazda mora da uzme povodac i da konja šeta bar pola sata po dvorištu da konju proradi stomak. (Marija Bratić, Starčevo)

Nakon *bajanja* konju bi zaista bilo dobro. Čim bi ustao, gazda konja bi ga morao uzeti za povodac te ga pola sata šetati. Slično se radilo za vrijeme djevojačkih dana najstarije kazivačice Klare Stane, no jedina razlika se javlja u izgovorenim riječima koje su pratile postupak: *Cup, cup, na stup.*

Ovakav način *bajanja* potvrdio je i Stevica Šikl iz Opova:

Bila neka baba i nama je kobila bolesna, bolesna, bolesna... I mi kod veterinaru i tu i ne, ne, ona da legne, da sedne... A deda, on je znao da baje to, pre kod nas su kazali nastup, kao kobila kad oće da se prejede, da joj stane želudac. Konj ima jako nezgodan želudac. Ima jako malen želudac, a jako velika creva i onda oće da ima problema... I onda deda je znao kao i da pusti vodu i da obaje nešto pa onda mokri i bude lakše. I deda je to probo i kaže ništa ne pomaže, čoveče božji nešto nije u redu.(...) I onda je on tu, neka baba je bila u selu... Idi kaže, dovedi ti baba Jelu. I ja odem i pitam po tome, reko, deda kaže ima problema. I onda je žena došla i otišla kod krave i uzela joj sa čela malo dlake i drugar joj da da šetaju, kobila ako ustanu, ona legne, valja se, će da se ubije... Mora da ju šetaju, da ne bi legla. (...) I ona i kobili tu nešto kao na čelo uzela malo neku iz grive onu dlaku i šta ja znam i... I sad sam ja nju odmah sa bunara našo jednu flašu vode i ja sam joj to, ma mislim i ja odo kući da to žena tamo šta radi, radi. Kad sam ja došo kući, ovi vodu kobilu normalno odande, kobila ide normalno, neće da legne, neće ništa, uveli u štalu... I to uveče onako, al nije se više valjala, nije više ništa...

Đurica Šulc iz Opova navodi nešto drugačiji postupak liječenja konja od uroka *bajanjem*, kakav je izvodila njegova majka:

Kad konje ureknu, to ne može medicina da riješi, a ona je to znala, baba Jela. (...) Ta procedura, običan duboki tanjir i običnu kašiku i et primera – petnaest kašika vode staviš u to i konj leži, ne može da ustane, jel... I dođe kod konja i ja sad ne znam šta moli, koliko... Jel Oće naš il moli nešto i pazi iz tog tanjira tri kašike sipa mu u uho i ništa, on sam otrese glavu i ode... Pazi, bilo je 15 kašika, znači sipala je tri, znači koliko treba da ostane? Još dvanaest kašika. Ona ode i iz tanjira vadi opet 15 kašika. (...) I konj ustane vesel, kaki veterinar, ne može on to.

Vjerovanja u nadnaravna bića

Vjerovanja u nadnaravna bića postoje od pamtivijeka, a u određenoj mjeri su se zadržala sve do danas. Inspirirana pričama baka, a u novije doba i knjigama i filmovima o nestvarnim bićima i pojavama, ljudska mašta ponekad nije sigurna što je stvarno, a što nije. Među bićima sličnim ljudima, ali nadljudskih sposobnosti, najpoznatije su vještice, vile, vampiri, vukodlaci i dr. (usp. Grbić 2001: 473-477).

Za vrijeme istraživanja vjerovanja u Starčevu i Oповu ne saznaje se mnogo o navedenim bićima. Iako su svi čuli za njih, gotovo su svi od kazivača na istraživanom području zanijali vjerovanje u ova bića. Jedini slučaj potvrđenog vjerovanja u vile na području Oпова saznaje se iz priče Marice Gasenberger iz Oпова:

Lupamo mi pasulj, lupamo pasulj i kaže ajde brzo da skupimo to pasuljovo granje, da ne spavaju veštice... „Šta kažeš majka?“, kaže „Vile.“, kao brzo se preduhitrila pa rekla „Vile tu može i kolo da igraju ne daj Bože“, „Joj majka pa ja samo znam da se molim Bogu, ja u to ništa ne verujem“, „Pa i ja sam čula.“. E onda dok mi skupimo tu pasuljevinu i pokrijemo je. Eto, to sam čula, to je o tom pasulju...

Zastrašivanje djece nadnaravnim bićima

Mnoga nadnaravna bića često su izmišljena u svrhu strašenja djece koja su neposlušna ili koju se želi spriječiti da nekud idu ili nešto opasno rade.

Babaroga je vjerojatno jedan od najčešćih primjera plašenja djece na prostoru bivše Jugoslavije. U oba lokaliteta bi se njome plašila djeca koja su se svugdje zavlacila. To je bio najčešće tavan, ali bila su i druga mjesta kao što je npr. bunar. Spominju se i kod bačkih Šokaca (Pelicarić 2018: 581-582).

Ruža Rukavina iz Oпова plašila je djecu (*m*)*rakanima*, strašnim ljudima koji se kreću po noći, a djecu bi plašila izjavama poput: *Evo idu (m)rakani, ne možeš nigde da ideš, sad moraš da budeš unutra*, kako bi ih zadržala u kući.¹⁰ U oba lokaliteta poznato je zastrašivanje djece *furkućicama*. Zanimljivo je da su kazivanja o *furkućicama* kod svakog kazivača drugačija. Kazivač Čeda Vučković iz Oпова početkom devedesetih godina 20. stoljeća provodio je istraživanje narodnih vjerovanja u Oповu¹¹ i, među ostalim, dobio informacije o *belim babama*, *gvozdenzubama* i *furkućicama*. Vjerovanja u *bele babe* i *gvozdenzube* nisu potvrdili¹² ostali kazivači. Čeda Vučković govori kako su se (izmišljenim) *belim babama* i *gvozdenzubama* plašila djeca kako ne bi išla na tavane, odnosno u voćnjake. *Bele babe* opisuje kao babe sijede kose i obučene u bijelo, koje se nalaze u voćnjacima, a njime se plaše djeca kako ne bi jela nezrelo voće iz voćnjaka, dok su se *gvozdenzubama*, tj. babama sa željeznim zubima plašila djeca kako ne bi odlazila na tavane i krala meso koje se ondje često sušilo. Isti kazivač *furkućice* naziva psihološkim fenomenom i objašnjava ih na sljedeći način:

... da li si nekada imala utisak tako, u kući si i nešto ti prođe, ono. (...) Osetiš podsvesno kao nešto je prošlo, al u stvari nije... Ono kao nešto se okreneš... kao

¹⁰ To je jedina potvrda ovakvog nadnaravnog bića, koje je poznato na cijelom hrvatskom prostoru; riječ je o vjerovanju u demona mraka s nazivom *mrak* i sl. (Grbić 2001: 475).

¹¹ Ovaj kazivač nije pripadnik hrvatske etničke skupine, ali je dao korisne informacije. Rezultati njegovih istraživanja ne postoje u pisanom obliku, te se izneseni podatci zasnivaju na njegovom usmenom prenošenju prikupljenih podataka. Zahvaljujemo mu na susretljivosti i suradnji te podijeljenim informacijama.

¹² Budući da je istraživanje Čede Vučkovića provedeno pred nekih tridesetak godina, nije neobično da danas ostali kazivači iz Oпова za njih više ne znaju.

refleksno. Kao nešto si video, a nisi. A druga stvar je da ti se desi da na primer neku stvar... Olovku, bilo šta, telefon il ne znam ni ja, si ostavila negde i dođeš i nije tu... Gde je? A u stvari na nekom je drugom mestu. I sad kako su naši stari to objašnjavali? To rade furkućice. To su neka bića, nešto što ima u svakoj kući i to je, znaš iz germanskih starih, iz rimskih... Oni kućni duhovi...

Dodaje kako su *furkućice* najaktivnije 5 do 12 i 5 minuta poslije 12, odnosno da oko ponoći najviše skrivaju stvari, a preko dana kada bi se nešto nevidljivo i neobjašnjivo kretalo oko ljudi, također bi se pripisivalo *furkućicama*. Stevica Šikl iz Opova navodi kako ga je njegov otac također plašio *furkućicama* – *Češ da te pojedu furkućice?*, a Ruža Rukavina potvrdila je da se djecu plašilo *furkućicama*, no ni ona ni prethodno navedeni kazivač ne znaju tko su točno *furkućice*, niti što one rade.

U Starčevu se djecu također strašilo *furkućicom*, osobom koja se nalazi u kutu: *To bi došla kao neka osoba koja se sakre negde u čošecu dvorišta, a sad ti nemoj da budeš dobar, kad izadeš će te odmah da te uhvati furkućica. I babaroga. To znam, to su priče, to su predstavljali kao neko biće koje izgleda strašno. E sad šta je to pojam strašno, al za djecu kad si mali. Al znate bilo je dece koja su se jako plašila...* (Marija Bratić, Starčevo)

U Starčevu postoji i druga varijanta *furkućice*. Tako je Ivan Pavlović naveo da je *furkućica* zapravo žena-vuk te su time plašili djecu kako bi se vratili prije mraka kući.

Plašenje djece stvarnim osobama

Osim izmišljenih likova, djecu bi se plašilo i stvarnim osobama. Često bi to bile osobe koje su redovito prolazile ili dolazile kući te djece, a bračni par Marija i Zlatimir Kirhner iz Opova svjedoče kako su se njihova djeca bojala Roma (*Cigana*) koji su sakupljali perje te poštara s džepnim nožićem. I u Starčevu su djeci govorili da će ih odnijeti *Cigani* ako ne budu dobri. Na sličan način su ih zastrašivali *milicijom* (policijom) te na taj način stvarne osobe poprimaju negativne konotacije u dječjoj mašti. Bračni par Mirjana i Stevica Šikl iz Opova spominju da se djecu plašilo *Bradonjom*, tj. čovjekom s bradom, što nije poznato u Starčevu.

Kod bačkih Šokaca također je potvrđeno plašenje djece stvarnim osobama (usp. Pelicarić 2018: 582-584).

Plašenje djece osobama prerusenim u svece

Djecu se ne bi samo stvarnim osobama plašilo. Kazivač Vinko Rukavina iz Opova navodi kako je dijete plašio guskama, a više kazivača je izjavilo kako se djecu plašilo da neće dobiti poklon od *Nikolaja*¹³ ako ne budu dobra. Također ih se plašilo i *babom Lucom*:

¹³ Vidjeti više o prerusavanju u *Nikolaja* i običajima na blagdan sv. Nikole u radu „Božićni običaji u Starčevu i Opovu“ autora Dinka Kovačića i Nikole Puljića.

Naša sveta Luca kad je, onda su se žene tako plašile, pa plašu decu. „Očeš da budeš dobra? Moraš da budeš dobra devojčica ili ćeš da te baba Luce odnese, ćeš da te baba Luce tuče?“ Onda one slušaju. (Tinka Luter, Opoju)

Od Ruže Rukavine iz Opoju doznajemo da su se žene prerušile u *svetu Lucu* tako što su obukle dugu bijelu haljinu, zagrnule se ogrtačem i prekrile lice nečime kako ih se ne bi prepoznalo, a u ruci bi nosile zvonce kojim bi *sveta Luca* zvonila kako bi djeca znala da dolazi te bi onda u susjedstvu na blagdan sv. Lucije raznosila slatkiše dobroj djeci.¹⁴ Ivan Pavlović iz Opoju opisuje žene maskirane u sv. Luciju:

Znam da su dolazile žene da uvečer, obično uvečer dođu i onda se maskiraju. Donese ti neki sitni poklončić i tako. Obično marame neke i kao napravi se kao, što mi kažemo, kao Ciganke (smijeh). Uobičajeno, jel. Mislim da su čak i one preslice, kao da predu vunu i tako, marame se neobično obuku, da im se lice ne vidi, samo oči.

Ovaj običaj potvrđuje i Vinko Rukavina u Starčevu: „Još jedan običaj vezan uz dan Sv. Lucije bio je u Starčevu, kojem smo se mi djeca radovali, neki i plašili. Starije žene (obično bake) su se znale malo zakamufirati, a rekviziti su bili upaljena svijeća kao simbol Sv. Lucije i preslica s vunom i vreteno. Obično su od djece zahtijevale da se izmoli uobičajena dnevna ili večernja molitva, a kako smo bili malo ustrašeni, obično bi se zibunili. Na svaku pogrešku u molitvi dobili bi lagani udarac vretenom po glavi.“ (2008: 8)

U Starčevu se održavao sve do sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. I prema našim kazivačima starije žene su se na dan svete Lucije nakaradno odjenule te po kućama plašile djecu kako bi djeca nakon toga bila poslušna i dobra. Kazivačica Anica Pavlić iz Starčeva se još uvijek sjeća tog događaja te koliko se kao djevojčica uplašila:

Kao na svetu Luciju su se babe preoblaćile i stavljale su zube od beloga luka ove prednje pa su izgledale tako strašno pa su onda kao dolazile. Išle su po kućama kao imaju li ovde nevaljala deca. Ja se sećam kad sam bila mala, ja sam se toliko uplašila od ove babe Barkinove i neke njene. Oni su došli kod nas pa stavile neke naočale pa maramu pa te zube tako. Jao evo i danas ih pamtim. Baba Kata Terajićeva i baba Barkinova, baba Milkina mama, i one došle, jao, na Luciju, na 13. decembar.

Istjerivanje strave

Prema podacima iz istraživanja u lovinačkom kraju spominju se i *stravinje*, biće koje je označeno kao neobično i neobjašnjivo, koje se javlja po noći, zastrašuje ljude i opisuje se kao fizički veliko i snažno (usp. Dronjić i Šimunović 2010: 312-317). Tijekom naših terenskih istraživanja nisu dobivene konkretne informacije o ovom biću, no spominje se istjerivanje straha, dakle, ne kao biće već kao pojava. Kazivači

¹⁴ Dodaje kako se u drugom banatskom selu – Sefkerinu, među Hrvatima, djecu plašilo i *Mariucom*. Tim se nazivom označavaju maskirane žene, odjevene nakaradno, i namazane, tj. našminkane na takav način kako se ne bi odmah prepoznao njihov pravi identitet.

iz Starčeva navode kako je djeci prije pojave televizije zanimacija bila igranje vani pri čemu su djeca imala bujnu maštu, ali su zato bila i dosta plašljiva. Kao i u Starčevu, tako je i u Opovu postojala metoda istjerivanja *strave*, u Starčevu se istjerivala *strava* iz djece, a u Opovu i iz odraslih. Voda i žeravica se koriste za skidanje uroka, a olovo se koristi za uklanjanje straha. Sama se radnja zove *slivanje olova*, a kazivačica koja je nakon prometne nesreće išla na *slivanje*, opisuje radnju ovako:

Ima jednu kašiku i tu stavi olovo. (...) Parče olovo i to u kašiki se topi nad vatrom. I ona se moli (u sebi) i još šta kaže... I onda stavi crvenu maramu i tanjir sa vodom i to olovo sipa u tu ladnu vodu. (...) I tako iznad glave. (...) I to onda ako si poplašen, to se raširi svo okolo. I onda ideš jedno tri puta, dva puta, u stvari dok se ne skupi svo olovo. Skroz se skupi i bude ovako jedan krug, ko ovaj nokat bude krug, se skupi olovo kad više nisi poplašen. (Marija Gasenberger, Opovo)

Stevica Šikl iz Opova se kao mali preplašio kobile i išao je na *slivanje olova* tetki; dok je ona sipala olovo u vodu, primijetio je da se olovo skupilo u obliku konjskih glava. Formiranje olova u oblik kojega se netko boji, potvrđuje i Đurica Šulc iz Opova, dok Mirjana Šikl dodaje da nije dobro kada olovo ima oblik šiljaka, a dobar znak je ako se skupi u kuglice i formira u obliku cvjetića.

Postupak *slivanja olova* poznat je i u Starčevu. Bila je baka koja je olovom otkrivala čega se dijete uplašilo. Ona bi olovo izlila u vodu te bi u vodi olovo poprimilo oblik od kojega se dijete uplašilo. Na kraju bi žena molila koristeći crvenu tkaninu. Ako molitva ne bi uspjela iz prve, trebalo je radnju ponoviti još nekoliko puta. Nakon toga dijete više ne bi bilo uplašeno. Postojala je baka u Starčevu koja je istjerivala *stravu* iz djece pri čemu je također koristila crvenu tkaninu. Tu crvenu tkaninu je znala uplašenom djetetu staviti na glavu te moliti. Nakon njezine molitve djeca se ne bi više bojala: *Samo što ona nije radila s olovom. Ona je samo s crvenim platnom radila i molila. (Marija Bratić, Starčevo).*

Ostala vjerovanja i priče

Nakon svih priča o urocima i *bajanju* kroz razgovore s kazivačima dobiveno je pregršt raznih priča u oba lokaliteta, pri čemu su kazivači, dok su prepričavali priče, dali do znanja da se o tome govorilo već desetljećima. Tako u narodu postoje i priče o prizivanju kiše, pojavama i osobama koji donose sreću ili nesreću, koje Pelicarić (2018: 574) naziva simbolima dobre ili loše sreće, a postoje priče i o raskrsnicama, značenju glasanja životinja ili pak tumačenju snova, o čemu će biti više riječi u narednim poglavljima.

Dodole

Od neolitskog doba poljoprivreda je bila glavni faktor u ljudskoj prehrani, u to su vrijeme ljudi počeli uzgajati razne namirnice koje su onda nakon obrade konzumirali (usp. Čulinović-Konstantinović 1963: 74.) No danas je situacija, što se tiče poljoprivrede, drugačija. Poljoprivreda u današnje vrijeme više nije ključna za pre-

življavanje, ali kroz razgovor s kazivačima bilo je moguće uočiti kako je za vrijeme njihove mladosti¹⁵ bila od iznimne važnosti. Većina stanovništva bavila se uzgojem svinja i raznih žitarica. Svako je kućanstvo uzdržavalo krave, a uz krave važan faktor bili su konji s kojima se pretežito radilo u polju. Uz mukotrpan rad probleme su im često predstavljale vremenske nepogode kao što su tuča ili suša, što im je naposljetku znalo uništiti sjetvu. Kazivači su mnogo puta naglasili kako se u crkvi molilo za bolje vrijeme i uspješniji urod, ali na području Starčeva je nekoliko njih spomenulo *dodole*, žene koje prizivaju kišu: *Za kišu, kad nema kiše. Onda su išle dodole. Idu žene da bi došla kiša* (Franjo Pranjić, Starčevo). *Dodole* su rasprostranjene od Makedonije na jugu pa do Banata i Bačke (ibid. 78). Poznate su u starčevačkom kraju, iako je Zvonimir Pavlić naveo da su one specifične za pravoslavni dio stanovništva, nekoliko kazivača je potvrdilo da ih je bilo u Starčevu, samo ih nisu nazivali *dodolama*, već su to bile samo žene koje su zazivale kišu bez posebnog naziva, no u zadnjoj fazi održavanja ovoga običaja zadržala ga je samo žena koju su mještani Starčeva zvali Kata Ciganka (Rukavina 2010: 8).

Dodole su bile žene koje su prizivale kišu kada bi nastupila suša. *Dodole bi obilazile domove, selo, gdjekad i polja, polazile do rijeke, i to uvijek s nemaskiranom pratnjom podjednake dobi* (Čulinović-Konstantinović 1963: 76). Prema pričama koje je kazivač čuo, one su prolazile selom pjevajući te bi ih ljudi polijevali vodom, a znale bi dobiti i novac. Onda bi još pjevale i *igrale* na polju ili kraj rijeke:

Bilo je, župnici su molili za kišu kad nema dugo kiše. Al kažu da su pre išle i dodole kroz selo pa da se uzme vedro vode pa se baci na njih, onda su pevale nešto, prizivale kišu. (Pera Turna, Starčevo)

Iako se kazivači nisu mogli prisjetiti riječi koje su *dodole* pjevale kako bi prizvale kišu, kazivačice su znale stih kojim je pjesma započinjala: *O dodole, o dodole, daj nam kiše za oranje.* (Marija Bratić, Starčevo).

Dodole se nisu spominjale u Opovu, a za njih zna samo Ruža Rukavina koja se iz Slankamena¹⁶ udala u Opovo. Prema njenom sjećanju, kada ne bi dugo bilo kiše, po 4-5 žena *dodola* bi na sebe stavilo zelene grane i pjevajući i plešući išle bi selom *od kuće do kuće*. *Dodola* je mogla biti bilo koja žena koja je htjela ići u ophod, a kazivačica se sjeća jednog stiha pjesme koju su *dodole* pjevale: *Naša doda moli Boga da kiša pada, da žito rodi...* Njih bi se zalijevalo lončićem ili vjedrom vode i darivalo ih se obično novcima, a ophod bi završile kada bi bile cijele mokre od polijeivanja.

Osobe i pojave koje donose sreću

U Opovu i Starčevu ljudi su također vjerovali da im dimnjačar, životinje, radnje ili stvari mogu donijeti sreću. Tako je u oba lokaliteta poznato vjerovanje koje tvrdi da kada bi se vidjelo dimnjačara, trebalo bi se uhvatiti za gumb na odjeći koja se nosi jer to donosi sreću, isto kao i kad se dimnjačaru uzme jedna dlačica s četke.

¹⁵ Ovisno o godini rođenja kazivača, odnosi se na razdoblje između dvadesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća.

¹⁶ Mjesto u istočnom Srijemu koje graniči s Banatom, na koje se ovo sjećanje odnosi.

Prema priči koju je čuo Stevica Šikl iz Opova, i prstenje može donositi sreću pri osvajanju simpatije:

Kaže kad neko umre, stariji ko, pa kad ima burmu na ruku... Prsten kad ima na ruku pa da se to ukrade i onda kaže kad pogledaš neku devojkicu kroz taj prsten, ta bude tvoja. A ko sme da dođe do mrtvacu da ukrade?

Na području Opova zabilježena su i dva vjerovanja vezana uz šišmiše kao nositelje sreće. Jedno od njih navodi Ruža Rukavina iz Opova koja je čula ovo vjerovanje: ako se šišmišom udari osoba koja se nekom sviđa, ta će osoba letjeti za njime poput šišmiša. Drugo tumačenje dobiveno je od Stevice Šikla koji je vidio kako njegov prijatelj pokušava uhvatiti šišmiša i nakon što ga je pitao zašto to radi, ovaj mu je odgovorio da kada netko uhvati šišmiša i udavi ga kovanicom, onda ta osoba nikada neće biti siromašna, uvijek će imati novaca. Osim šišmiša, *nositeljicom sreće* smatrala se i roda. Svim kazivačima je poznato da je roda simbol plodnosti, a Čeda Vučković iz Opova navodi kako se u narodu vjeruje da je sreća kada roda napravi gnijezdo na kući jer to znači da je ta kuća blagoslovljena i da je na dobrom mjestu, jer rode biraju mjesto i sreću donose kroz plodnost. Uz ova vjerovanja zabilježena su i dva običaja koja se vežu uz djecu, pa je tako Ruža Rukavina iz Opova svaki put uzela vjedro vode i bacila za unukom kada bi išao polagati ispit. Nekoliko kazivača iz Opova navelo je i ovaj običaj: kada djetetu padne prvi mliječni zub, zub se zamota u kruh i da psu kako bi novi zub bio zdrav i jak poput zuba tog psa. Marica Gasenberger navela je i što bi se pri toj radnji reklo: *Kuco, evo tebi moj zub, daj ti meni tvoj da mi bude jak kao tvoj zub što je jak...* Sličan običaj zabilježen je i kod Šokaca u Vojvodini gdje postoji običaj da se prvi zub baca iza leđa uz izgovaranje rečenice potvrđene u Opovu (usp. Pelicarić 2018: 595).

Osobe i pojave koje donose nesreću

Osim osoba i životinja koje donose sreću, postojala su i vjerovanja da neki ljudi, životinje, stvari i pojave donose nesreću. U oba lokaliteta poznato je vjerovanje o crnoj mački koja donosi nesreću: *Pa veruje se, kaže kad ti pređe crna mačka put, bolje da se vratiš.* (Pera Turna, Starčevo). Osim ovog vjerovanja, *petak trinaesti* kao nesretan dan poznat je svim kazivačima, iako ne vjeruju svi u njegovu zlu konotaciju, a ova dva vjerovanja zabilježena su i kod nekih Hrvata u Monoštoru i Beregu (usp. Pelicarić 2018: 598). Kako u Starčevu ima mještana raznolike vjeroispovijesti, tako Marija Bratić, koja je katoličke vjere, navodi kako se u Starčevu znalo reći: *Al navodno kad vidimo pravoslavnog popu, onda nam tog dana baksuz. Ja kao krenem u gimnaziju i vidim, jao danas ću dobit jedinicu...* I u Opovu je zabilježeno da se susret sa svećenikom bilo koje vjeroispovijesti izvan crkve smatrao lošim znakom.

Tumačenje glasanja nekih životinja

Glasanju nekih životinja još i danas se pridodaje određeni nagovještaj, pa tako Marica Gasenberger iz Opova navodi kako glasanje pijetla u vrijeme kada nije zora

znači skorašnji dolazak gostiju u kuću. Isto je potvrdila i većina drugih kazivača iz Opova te Anica Pavlić i Kata Orešković iz Starčeva: *A bilo je kažem priča. Ja, doće nam gosti, kukuririče peto.* (Kata Orešković), dok Pelicarić (2018: 598) za Šokce u Monoštoru i Bregu piše da bi takvo glasanje nagoviještalo smrt ili promjenu vremena. Nadalje se vjeruje kako glasanje sove i zavijanje psa¹⁷ u blizini kuće nagoviješta skorašnju smrt u neposrednoj blizini, dok glasanje kukavice također nosi negativno značenje prema nekoliko kazivača, a prisutno je i vjerovanje u smrt više osoba u istoj ulici u razmaku od par dana. Kazivači u Starčevu su potvrdili vjerovanje u to da jedna određena ptica donosi smrt, ali se nisu mogli usuglasiti je li to sova ili kukavica ili možda neka treća:

Al gle ne ponovilo se, tu su kružile i grale se (ptice su graktale), da li kukavice, da li sove, i ja onako ih malo teram, nema veze.

Oni su umrli u razmaku od pet nedjelja i onda je bilo malo zatišje i krenu ponovo i umre Stipe. Ne mora da znači. (Ivanka Barašević, Starčevo)

Kata Orešković iz Starčeva također svjedoči:

Sad ne znam. Nisam tu pticu videla. Kakva je to ptica nemam pojma, al važno je to kad kuka ta ptica, neko će da umre. E sad u blizini, u komšiluku, e sad di se ona čuje kad izideš napolje, čuješ je di ona kuka. Onda kaže jao neko će da umre. I tako njena mama, Sandrina, i ona je nešto bila bolesna i tu ptica negde po komšiluku kuka ta ptica. I onda kaže, jao neko će da umre, valjda neću ja da umrem. Ona jadna i umrla. Umrla baš. Kaže valjda neću ja da umrem, a ova joj druga snaja kaže, ovaj ma nećeš, gde ti da umreš. A bila je bolesna. I ona stvarno umrla, a ona valda, neću da ja umrem, kaže. I umrla, na pluća nešto joj nije bilo dobro i umrla jadna.

Osim navedenih vjerovanja, postoje i vjerovanja vezana uz ptice morke:

Kaže kad se morke deru će da pada kiša. (...) Tu di ima morki, de one pevaju, nema pacova. (...) Znaš tu u dvorište gde su one, gde one se čuju da pevaju, ovi bežu. (Stevica Šikl, Opovo)

Slika 3. Posvećena figurica svetog Ante u obitelji Rajković. Snimila Adrijana Puškarić 2019. godine.

¹⁷ O tome piše i Pelicarić (2018: 598).

Molitve svecima

Mještani se u oba lokaliteta mole *sv. Anti* (Antunu) kada nešto izgube pa da im to izgubljeno bude ponovno nađeno, a *sv. Petki* bi se molilo za ženske bolesti, iako je više kazivača iz Starčeva navelo kako je *sveta Petka* svetica u pravoslavnoj vjeri. Ivan-ka Barašević je navela kako se ona i više puta na dan moli *svetom Anti* (Slika 3) kada nešto izgubi, a podijelila je i svoju priču iz djetinjstva o njenoj baki koja se također konstantno molila *svetom Anti* kako bi pronašla svoje izgubljene stvari.

Kako bi se moglo bolje predočiti koliko se baka Ivanke Barašević puno puta molila, vidljivo je u riječima koje je izgovorio njen djed:

Moja baba ona je, kako je bila naših godina, sad moje i sestrine, malo malo pa: „Sveti Ante gde sam stavila klašanku?“ To je ono kad šiješ jake čarape, a deda kaže, jao Bože onaj čovek na nebu sa njom (bakom) ima samo ceo dan posla. A šta će sa drugima, on ove (bake) ne može da se reši.

Ruža Rukavina iz Opora navodi kako je najvažnija molitva *Oče naš* te kako nju moli utorkom *svetom Anti*, petkom moli *Tropar prepodobnoj Paraskevi sv. Petki*:

Pa dobro za izgubljene stvari, kad ne znam di sam ostavila, šta sam radila, izmolim se svetom Antunu. I nadem, istina je to, da. I onda molim se svetoj Petki petkom. Molim se i svetoj Petki, ona je dobra za zdravlje. Moja mama meni uvijek kaže „Moli se svetoj Petki.“ (...) Uglavnom za žene je sveta Petka, tako sam čula znaš... I eto ja sam što kažem, imala više operacija i prošlo je sve, sve je prošlo... Kaže „Kad imaš veka, ima leka“, to ti je... Ali verujem, ja verujem i molim se krunicu svaki dan. Molim samo petkom i utorkom molim Žalosnu, ovako uvek molim Slavnu. Radosnu četvrtkom i ponedjeljkom.

Osim navedenih slučajeva, Stevica Šikl iz Opora navodi da bi se skupile tri žene u slučaju kada je netko teško bolestan i molile bi krunicu.

Izbjegavanje opasnosti i neprilika

Kazivač Franjo Pranjić je također za Starčevo naveo da se po pričama, koje u današnje vrijeme čuje od svojim sumještana u Starčevu, ne bi trebalo zamjeriti trudnici jer će se onda dobiti *čmičak* (ječmenac)¹⁸. Ipak, u slučaju da se dobije ječmenac, Marija Bratić iz Starčeva je navela molitvu koju moli kako bi ječmenac nestao:

Mi kažemo čmičak. Onda se napravi sa prstima figa i onda se uzme i onda se krsti i kaže se „Bog Otac, Bog Sin, Bog Duh Sveti, pomози Bože da ovaj čmičak ode.“ I onda se to tako moli tri puta tokom dana i onda bi trebalo da se on tako malo polako sasuš i da... To meni tako baba, probaj.

I u Oporu su poznate priče vezane uz *čmičak*; Ruža Rukavina ističe da ječmenac dobije žena koja namiguje *popu*, dok je Stevica Šikl čuo od djeda da se ječmenac dobije kad se namiguje na *Ciganku*.

¹⁸ Vidjeti više o porodnim običajima u radu „Porodni običaji Hrvata iz Opora i Starčeva“ autorica Viktorije Čurlin i Šime Jelić.

Prognoziranje vremena

Pera Turna iz Starčeva navodi da se za *Cigane* kaže da su oni ti koji će uvijek pogoditi vrijeme: *Kažu Cigani uvijek pogodu, jedan kad ima dva sina, jedan kaže da će bit kiše, jedan suša i oni kažu uvijek pogode*. Što se tiče prognoziranja vremena, većina kazivača iz Opova voli kroz šalu prognozirati vrijeme i to općepoznatim simptomima poput bolova u kostima ili pak onih očiglednih poput kiše kod naoblake. Ipak, Ruža Rukavina iz Opova navodi kako pastiri već znaju kakvo će otprilike biti vrijeme, jer mnogo vremena provode u prirodi čuvajući stoku, a kaže i da su ljudi prije znali odrediti vrijeme promatrajući mjesec i sunce:

Gledali su kad je mesec, kad je mena... Onda ne pada kiša, onda uglavnom bude suša dok god mesec ne pojača se, tako su gledali... I pošto su rogovi gore, od meseca, onda nema kiše – Onda „obesi čoban kabanicu na rogove“ tako sam čula, priče su to bile... Sad koliko je to...

Vrijeme se prognoziralo i prema suncu. U Opovu Stevica Šikl spominje kazivanja svoga djeda, koji je crveni obruč oko sunca tumačio kao nagovještaj kiše za sljedeći dan, dok njegova supruga takvu pojavu pamti kao nagovještaj vjetera. Osim ove priče, Stevica Šikl naveo je i sljedeće:

Kaže ima tri subote u godinu da ne sija uopšte sunce. I nema šanse da bude četiri i nema šanse da bude dve. Tri subote u toku godine bude da nema sunca uopšte, mora da se pojavi sunce makar na dva minuta, da sija, da ti se malo kroz oblake... Da je ne znam kako oblačno i da pada kiša i šta ja znam, mora da bude makar u podne il popodne il kako god, malo da se pojavi sunce i opet posle dugo će padat kiša, al mora... Tak da samo tri subote u godinu, od Nove godine do Nove godine bude da nema sunca. (...) Tri subote bude da ne sije uopšte da ne izade.

Žalosna vrba u Starčevu

Uz sva spomenuta vjerovanja, u Starčevu postoji priča i o žalosnoj vrbi. Nekim kazivačima nije poznata, a neki opet kada vide kapljice na njoj kažu da su to Božje suze.¹⁹ Najstarija kazivačica Klara Stana iz Starčeva govori o žalosnoj vrbi u kojoj se ukazala Majka Božja. Ona je tada bila djevojka te kada su čuli za to, svi su trčali vidjeti ukazanje. Zanimljivo je naglasiti kako pod krošnjom tog stabla nisu smjeli ući oni koji su na sebi imali nešto crveno:

A to je bilo kad smo išli ovamo na Tekije²⁰. Tu je bila ograda, tu su lečili bolesne. To je bila neka žalosna vrba i u tu vrbu se pojavila Majka Božja. U drvo tako, rupa. I tu se pokazivalo, tu smo išli da gledamo. A tko se lečio, ne sme da ide tamo u crvenom, niko u crvenom blizu ne sme. Mi skidamo brže sve marame, gologlave... svi smo morali da poskidamo marame i bili smo tamo iza ograde i

¹⁹ Prema riječima Zvonimira Pavlića, žalosna vrba se nalazi u vodi te zbog prevelike količine vode koju luči kroz listove neki mještani kažu da su to Božje suze.

²⁰ Hodočasničko mjesto u Petrovaradinu u Srijemu.

gledali Majku Božju pa smo vidili kako su Majka Božja i Isus u drvetu. Eto i to sam vidla, sve!

Priča o žalosnoj vrbi nije poznata među kazivačima iz Opova. Jedino Ruža Rukavina samo navodi kako je čula priče da nije dobro saditi žalosnu vrbu u dvorište, no ne zna zašto.

Raskrsnice

Također su zanimljive priče kazivača iz Opova o raskrsnicama i anegdotama vezanim uz njih. Raskrsnica je općenito mjesto na kojemu se prema vjerovanjima okupljaju vještice te se stoga smatra opasnim mjestom (Grbić 2001: 476). Isto je potvrđeno i kod bačkih Bunjevaca i Šokaca. Prema Vujević raskrsnice su općenito smatrane potencijalnim mjestom opasnosti na kojemu se skupljaju vještice i vile koje igraju kolo (usp. 2014: 208, 214-415, 422), dok Pelicarić (2018: 575) ističe kako su upravo raskrsnice mjesto gdje se najčešće okupljaju vještice. Jednu od anegdota o raskrsnicama Marica Gasenberger priča o čovjeku koji je poveo sa sobom dvije žene u drugo mjesto:

(...) A moja jetrva je iz Kukujevaca. (...) Isto priča takvu priču, da je išo čovek da melje žito u Erdevik. Ona je iz Kukujevaca i kaže idu dve žene i zaustavljaju ga, a on s kolima da ih poveze. (...) Uglavnom onda ih je on povezo. Kad je došo na tu raskrsnicu, one su rekle „Stani, ovde ćemo da siđemo.“ One su sišle dole, kaže kad je on pogledo, a one kozje noge imaju... Pa je to njemu došlo čudno, kaže: „Odmah sam se prekrstio, pomolio Bogu i lepo sam stigao kući.“ To je moja jetrva meni pričala, a njoj je pričala njena baka jer je to isto davno bilo, isto tako četrdeset i neke, jel.

Marija Kirhner iz Opova spominje priču o raskrsnici, u kojoj se radi o grupi momaka koji su stali na raskrsnici na kojoj se pojavila mačka, nju je jedan od njih htio lupiti nogom, međutim noga je prošla kroz tu mačku. Pelicarić (2018: 587) navodi kako je raskrsnica često bila mjesto gdje bi se namjerno podmetali urečeni predmeti te kako se ne smije prelaziti po sredini raskrsnice *da se na što ne nagazi*. Ovaj navod potvrđuje Stevica Šikl iz Opova koji je od starijih generacija čuo da *kad ideš preko raskrsnice, nemoj baš da ideš preko sred raskrsnice, bar malo kao da se obiđe*, dok Ruža Rukavina, rodom iz Slankamena, iznosi priču koju je čula u djetinjstvu:

Da, znam o raskrsnicama kad je, nešto nekom ispade i nađeš – nemoj to da uzimaš kad je na raskrsnici, to je kaže neko bacio nešto što ne valja. E to sam samo čula, a nisam nikad ni naišla tako na raskršće, neg sam čula te priče od žena. „Mora da je uzeo nešto sa raskršća“, kaže. Neko baci i novac i nešto tak sam čula, jel. (...) I onda kaže razbolio se kao da nešto nagazio, kao da je nešto uzeo što ne treba, to su pričali eto ti. Al fala Bogu meni se to nije desilo nikad.

Konkretnih priča o raskrsnicama u Starčevu nema, ali Ivanka Barašević i Marija Bratić navele su kako se u ponoć ne bi trebalo nalaziti na raskrsnici te ako se nađe neka stvar na raskrsnici da ju ne bi trebalo uzeti. Prema njihovom mišljenju, priče o raskrsnicama su raširene u cijelom Banatu.

Tumačenje snova

Jedna od čistih i popularnih tema u vjerovanjima je i tumačenje snova, a o njima piše i Pelicarić (2018: 599). U Starčevu nisu zabilježena kazivanja o tumačenju snova ili posjedovanju sanjarica. Iako su prilikom ovog istraživanja kazivači potvrdili da znaju o postojanju sanjarica – knjiga u kojima se tumači značenje snova, niti je dan od kazivača iz Opova navodno ne posjeduje takvu vrstu knjige. Unatoč tome, postoje neka vjerovanja vezana uz snove. Stevica Šikl je naveo dva zanimljiva sna u kojima je sanjao čamce i neku vrstu nevolje, da bi se nedugo nakon snova ispostavilo da se osobi iz sna dogodilo nešto loše:

(...) I trgnem se i sednem se, sad dal sam sanjo, dal sam ja mislio nešto, onako sav sam. (...) Ja sam sanjo da guramo ja i čale moj, Milan Rukavinski i još je neko bio s nama, guramo čamac, al čamac zatvoren... Kao one što su bile barke za ribu što se... Ali kao onako zatvoreno, nema otvoren čamac da možeš da sedneš. I posle meni da šta smo mi njega gurali čak tamo na špic šume kroz šumu, kad je voda i ovde, mogli smo odma da ga gurnemo u vodu. I mene sad to, ja govorim, znaš s komšinicom idem svako jutro na kavu, ona sve... „Auu čamac ne valja.“ šta ja znam, ovo ono... I ja se posle setim, posle tog par dana, al nisam se ja tog dana setio kad je to bilo... Umro deda Ada (...) I gurali ga ja i čale i Milan Rukavinski...

Za drugi san kazivač navodi kako je sanjao te noći kada se ta nevolja i dogodila: *Sad znaš ti Đuka, kak ti oni betoni i šta ja znam i majstorčine... Taj u životu nije vato ribe. I on čamac i najuri na obalu, na beton i iskoči i ovako se okrene... „Bum je**m te u čamac!“ Psuje kao tamo... I ja ga diram, znaš... volio se zafrkavat... I ja dodem s posla, popili kafu i odem na pijacu i ide Cintuša²¹ njegova i pravo kod mene i dreči „Šta je bilo?!“, kaže ovaj je imo noćas infarkt, u Pančevu je u bolnicu. Reko „Ne boj se, neće da umre.“, ja onako od zafrkancije „Ti znaš konjino!“ – a ona plače – „Nemoj da plačeš, preživit će.“ (...) Kaže Mile „Kako si mogo tako?“. Reko, ja sam sanjo da je on iskočio iz čamca i ja sam mislio da će da pretekne... I stvarno preteko, skočio i pobego iz bolnice.*

Etnomedicina

Etnomedicina se bavi konceptima zdravlja i bolesti u jednoj kulturnoj ili etničkoj zajednici, ujedno se stavlja i naglasak na načine kako poboljšati, očuvati i unaprijediti zdravlje (Bukovčan 2003: 145). U vrijeme dok još nije bila razvijena biomedicina, ljudi su se snalazili na razne načine kako bi savladali određenu bolest jer biti zdrav je u svim kulturama jednako važno (ibid. 146). Etnomedicina obuhvaća jedan širok opus raznih praksi koje su upotrebljavali samouki ljudi koji se nisu školovali na području medicine (Santo 2014: 598). Narodna medicina u kolokvijalnom govoru označava način na koji su se liječile naše bake, tj. označava načine liječenja prije pojave zapad-

²¹ Cintuša je naziv za ženu čovjeka koji se preziva Cint.

njačke biomedicine (Bukovčan 2003: 160). Znanja o upotrebi različitih trava ili o liječenju kojekakvih lomova prikupili su iz vlastitog iskustva, a njihova saznanja bila su primjenjiva na ljude kao i na životinje (Santo 2014: 598), a samim time osnovni načini liječenja u etnomedicini bili su liječenje biljem, magijom i liječenje temeljeno na religioznim uvjerenjima (Brenko 2004: 311) pri čemu su se naši kazivači najviše fokusirali na liječenje biljem i magijom. Sva znanja o ljekovitom bilju i tehnikama kazivači su naučili od svojih roditelja, odnosno znanje se prenosilo s koljenja na koljeno (ibid. 332), odnosno usmenim putem (usp. Mikelić i Vuković 2018: 213).

Prakse sakupljanja i sušenja ljekovitog bilja te način pohranjivanja

U Starčevu se ljekovito bilje sakupljalo na raznim mjestima, a jedno od tih mjesta je i Peščara²². No, Ivanka Barašević iz Starčeva naglasila je kako su ljekovito bilje brali i oko kuća, pogotovo kamilicu koja je rasla uz krajeve skoro svih putova u Starčevu. Ljekovito bilje sakupljalo se u proljeće i ljeto, zapravo kada je bila sezona tog ljekovitog bilja.

Nakon što bi skupili razno ljekovito bilje, slijedio je proces sušenja koji je trajao od petnaest dana pa do cijelih mjesec dana. U Starčevu su svi kazivači naglasili kako su ljekovito bilje sušili na novinskom papiru tako da su stavili ili u hladovinu ili na sunce. Pojedini kazivači iz Starčeva navode kako oni stavljaju sušiti na sunce kako bi se brže osušilo bilje, dok drugi dio kazivača smatra da je bolje staviti sušiti u hladovinu kako ljekovito bilje ne bi izgorjelo na suncu.

Kod bačkih Šokaca također je potvrđeno branje biljaka u proljeće i ljeto te proces sušenja bilja u hladovini (usp. Mikelić i Vuković 2018: 166).

Ljekovito bilje su u Starčevu najčešće pohranjivali u *papirnatim kesama* (papirnatim vrećicama) jer papirnate *kese* ne vuku vlagu:

U kese obične, papirne vreće da ne vuče vlagu. Jer u najlonu i to ne može da stoji sve. Ko i sad juhu kad praviš il rezance. Osuši i onda stavi u krpenu vreću da se ne ovlaži. (Ivan Pavlović, Starčevo)

Druga varijanta pohranjivanja ljekovitog bilja u Starčevu je pohranjivanje u staklenim teglicama (Slika 4), a mještani Opova čaj znaju pohranjivati u papirnatim vrećicama (Slika 5).

U Opovu su kazivači koristili neke čajeve za ublažavanje bolova, a Ruža Rukavina navodi kako sama sprema čaj od mente i majčine dušice te kako su oba dobra za probavne tegobe, a uz to smatra da im je miris intenzivniji i da je čaj pripremljen kod kuće jači i učinkovitiji od onog kupljenog u dućanu ili apoteci. Listove ljekovitog bilja sakuplja u dvorištu i oko kuće, a počne ih brati u ljeto kada biljka obično

²² Deliblatska (Banatska, Velika) peščara, pješčara u jugozapadnom Banatu (Vojvodina, Srbija), između Dunava, Tamiša i kanala Dunav-Tisa-Dunav; obuhvaća oko 300 km². Duga je oko 60 km, široka do 22,5 km. Sastoji se od prave pješčare u jugoistočnom i lesne zaravni u sjeverozapadnom dijelu. Znatno je dnevno i godišnje kolebanje temperature zraka (i do 60 °C). Godišnja je količina oborina oko 600 mm. Nekad je Deliblatska peščara bila posve gola, a danas je djelomice pod vinogradima i šumama. Sela leže uz rub pješčare. preuzeto sa: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14378>. (pristupljeno 9. veljače 2020.).

Slika 4. Rtanjski čaj i čaj od nane (mente) pohranjeni u staklenim teglicama kod obitelji Rajković. Snimila Adrijana Puškarić 2019. godine

cvjeta, potom ga stavi na krpu koju izloži na ravnu podlogu izloženu suncu i kasnije to lišće sprema u krpene vrećice koje je sama sašila te u njih obavezno ubaci komadić papira na koji napiše što se u vrećici nalazi (Slika 6).

Liječenje ljekovitim biljem

Iako se pod bilje ubraja začinsko bilje, povrće, cvijeće i šumski plodovi (Mikelić i Vuković 2018: 163), za ovaj rad smo se odlučile na klasifikaciju liječenja ljekovitim biljem i drugim sredstvima jer su kazivači kroz razgovor napravili jasnu granicu između ljekovitog bilja²⁴ i ostalih načina liječenja. U Starčevu, ali i u Opovu mještani su pripremali čajeve od raznih biljaka, koji su se koristili u različite svrhe. U Starčevu je jedna od najpopularnijih biljaka bila, ali i ostala, kamilica koja je bila odlična za sve, kako su navodili kazivači. Koristila se za ispiranje usta, za smirenje, za bolove u trbuhu, za inhaliranje, itd. Za smirenje su koristili još i mentu²⁵ te majčinu dušicu²⁶.

Slika 5. Mješavina od pet vrsta trava pohranjena u papirnoj vrećici kod obitelji Rukavina. Snimila Valentina Jagetić 2019. godine

²³ Biljka s planine Rtanj u Srbiji, poznata kao primorski vrisak ili primorski čubar (lat. *Satureja montana lamiaceae*). Preuzeto s: <https://www.plantea.com.hr/primorski-vrisak/> (pristupljeno 8. ožujka 2020.).

²⁴ Pod ljekovitim biljem kazivači su pretežito govorili o onom bilju koje se prvo sakuplja, zatim suši i od kojeg se naposljetku može pripremiti čaj.

²⁵ Metvica (lat. *Mentha*). Preuzeto s: <https://www.plantea.com.hr/> (pristupljeno 8. ožujka 2020.). Ostali (latinski) nazivi biljaka također su preuzeti s ove stranice, osim ako nije drugačije naznačeno.

²⁶ Timijan (lat. *Thymus serpyllum*).

Slika 6. Čaj od nane pohranjen u platnenoj vrećici kod obitelji Rukavina. Snimila Valentina Jagetić 2019. godine.

rješavanje bolova u trbuhu. U Opovu se za brže zarašćivanje rana također koristilo kantarionovo ulje, ali i bokvica³¹, čiji se list stavi na ranu i omota se te pusti da odstoji. Ruža Rukavina iz Opova je čula da njena prijateljica kuha čaj od kantariona za ublažavanje bolova u crijevima, a sama kazivačica ga koristi i u druge svrhe:

Zaraste brže, da, da... I onda sam ja taj kantarion uzela i metla u ulje i stavila na sunce, dugo na sunce to je stajilo, i napisala na flašu šta je i sad... Krava je isto, jedna sisa, jel ju nešto ujelo na jednu sisu onako, sve je bilo nateklo i to je namazao sin i dobro je... Kantarionovo ulje.

U oba lokaliteta koristila se i žeža³² ili kako u Starčevu kažu kopriva. U Opovu su koristili čaj od koprive za rješavanje bolova u bubrezima: *I čak može da se vadi*

²⁷ Žuti srčanik (lat. *Gentiana lutea*).

²⁸ Rakiju koja je prozirna, koja nema boje.

²⁹ Kantarion (lat. *Hypericum perforatum*).

³⁰ Stolisnik (lat. *Achillea millefolium*).

³¹ Trputac (lat. *Plantago*).

³² Kopriva (lat. *Urtica dioica*).

korenje od žeže. I da se kuva čaj, isto za bubrege. Da ispadaju kamenčići... Eto, to sam čula... (Marica Gasenberger, Opovo). Za rješavanje mokraćnih problema u oba lokaliteta pio se čaj od *peršina* (peršina³³) te Ivanka Barašević iz Starčeva navodi kako se znao kuhati čaj i od *kukuruzne svile*. *Kukuruznu svilu* nije bilo potrebno sušiti, mogla se odmah upotrijebiti.

Kako su kopriva i peršin mještanima Opova i Starčeva važni za pripremu ljekovitih čajeva, tako je kod bačkih Šokaca također potvrđena važnost branja koprive i peršina, ponajviše stoga jer su biljke lako pristupačne za branje s obzirom da rastu po okućnicama (usp. Mikelić i Vuković 2018: 166). Kuhanje čaja od *kukuruzne svile* je u Starčevu potvrdila samo Ivanka Barašević, no kod bačkih Šokaca je *kukuruzna svila* uobičajena biljka za pripremu čaja (ibid).

Stručnjake koji su se bavili pripremanjem čajeva i prirodnih lijekova nazivali su *travarima*, no mnogo toga o travama zna se i osobno, jer se informacije prenose generacijama, ali i međusobno kada se *od nekoga čuje*. Popularan je sok, pa i čaj od bazge (*zove*), koji je dobar *za sve*, a *rtanjski čaj* je dobar za bolove u želucu. Dok u Starčevu navode kako je bazga³⁴ odlična za kašalj, u Opovu se za kašalj spominje čaj od korijena bijelog sljeza i čaj od *šepurine*³⁵ bijelog kukuruza (Đurica Šulc i Stevica Šikl, Opovo), a kod žgaravice bi se pojedla dva-tri zrna svježeg graha (Đurica i Stevica Šikl, Opovo). U Opovu se kod uholje najčešće koristila čuvarkuća³⁶, iz čijeg bi se lista iscijedila pokoja kap u uho i to bi se kratko vrijeme držalo tako, a osim svima poznate čuvarkuće, Mirjana Šikl je čula da se koristi i *zelena jabuka koja malo kisi pa se i to isto iscijedi*. U Starčevu bi ljudi kod uholje također posegnuli za čuvarkućom koju bi malo ugrijali da prvo otpadne opna, zatim bi je izgnječili te sok koji pušta iscijedili na žlicu pa tako nakapali u uho i pustili da odstoji. Za smirenje se u Starčevu koristila i lipa³⁷, a *žalfju*³⁸ su koristili za upalu grla, no čaj od *žalfje* ne bi u tolikoj mjeri pili, koliko su je znali koristiti za ispiranje grla pa i Anica Pavlič iz Starčeva kaže da se čaj od *žalfje* grglja. Ivan Pavlović iz Starčeva naveo je kako se u rakiju zna stavljati *lincura*³⁹, ali i *lilenka*⁴⁰. Ta mješavina je odlična za posjekotine, što je vidljivo i iz kazivanja:

Pa to su te trave, ako i sad kao ljiljan, mi to zovemo lilenka. Lilenka se stavlja u alkohol, to je onaj bijeli cvijet. To ima one latice i cvijet beli. To se stavljalo u flašu od rakije, staklenu flašu, napuni se s tim i pravi se sa rakijom. I to stoji

³³ Peršin (lat. *Petroselinum crispum*).

³⁴ Bazga (lat. *Sambucus*).

³⁵ Oklasak – drvenasta sredina kukuruznog klipa, tj. klip kukuruza bez zrna. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main> (pristupljeno 8. ožujka 2020.).

³⁶ Čuvarkuća (lat. *Sempervivum tectorum*).

³⁷ Lipa (lat. *Tilia*).

³⁸ Ljekovita kadulja (lat. *Salvia officinalis*).

³⁹ Žuti srčanik (lat. *Gentiana lutea*).

⁴⁰ Ljiljan (lat. *Lilium*).

godinama, rakija se ne može da pokvari i kad se posečeš recimo staviš na ranu i to uvežeš. To je baš lilenka, baš za rane kad se posečeš.

Kod bačkih Šokaca također je potvrđena priprema bijelog ljiljana u rakiji za liječenje rana (usp. Mikelić i Vuković 2018: 173-174).

Rakija od *lincure* (žutog srčanika) u Opovu se koristila za pročišćavanje krvnih žila (Stevica Šikl, Opovo), od ljiljana pri reumatskim bolovima, za što je bila dobra i rakija od *gaveza*⁴¹ (Ruža Rukavina, Opovo), a prema Đurici Šulcu je navodno rakija od kantariona izliječila djeda koji je bolovao od upale pluća:

Moj deda kad je imo pozitivnu upalu pluća i ona je to stavila na sunce, sad ne mogu da ti kažem koju travu je stavila I pio je litru rakije i na kraju mu nisu dali ništa, da će da preživi. Očeš na snimanje – ništa... Jedna litra rakije sa tim kantarionom, stajala je baš na prozoru na suncu. Pazi, upala pluća pozitivno – TBC, nije prelazila. Ja sam bio mali, ona (baka) je stavila peškir i ovo ono, to sve da ne bude... Onda kaže nemaš brige, to nije prelazno. I oni su se izliječili sa time, sa tom rakijom sa kantarionom. (Đurica Šulc, Opovo)

Ruža Rukavina iz Opova sama sprema domaće *Vendoksin kapi*⁴² za koje vjeruje da su dobre za krvnu sliku, te za ublažavanje bolova u nogama:

(...) Onda pijem vendoksin kapi, ja sama pravim. (...) Pa uzmem komovicu rakiju, baš od grožđa treba rakija i pet vrsta trava. I stavim u to rakiju i to stoji 21 dan. (...) Ima tu privatna apoteka, ta zdrava hrana di je. Taj zna sve. I sad sam ja kupila za dve litre tu travu, evo sad da vidiš. (...) Vidiš tu imaš, ovo ti je pravo za jednu litru rakije... Neven ima, i šta još ima... (...) Ima, pet vrsta. (...) Ne znam kako se ova zove, Bože... Reko je on meni pre koje trave su, ja zapišem i posle... Onda ja to procijedim i onda imam. Vidiš, ovu malu čašicu... To ja svako jutro popijem, tu čašicu, čim ustanem. (...) U tom, tako malo popijem, znaš. (...) To pijem od jula i to ja kad dve litre napravim, onda imam pola godine da pijem. (...) I ja smatram da mi i to pomaže. (...) Ona mi je to i rekla koliko travi i zapisano je bilo, samo što je već 3-4 godine prošlo, možda i više... I onda sam ja to tako, eto radim stalno to, pijem to...

Kazivači iz Opova naveli su i nekoliko alternativa za liječenje čira, pa se tako za čir na želudcu koristilo cvijeće *koke*⁴³. Stevica Šikl iz Opova navodi kako se u tu svrhu *bokvica* (trputac) samelje i začini žličicom meda te to mora nekoliko puta tako pojesti, dok se problem ne riješi.

Liječenje drugim sredstvima

Kada bi se imalo problema s visokim tlakom, za snižavanje tlaka je u oba mjesta bilo poznato da je u tu svrhu dobar i češnjak, a Ruža Rukavina i Mirjana Šikl iz

⁴¹ Gavez (lat. *Symphytum officinale*).

⁴² Kapi se, među ostalim, koriste za ublažavanje tegoba kod proširenih vena i boli na nogama. (Preuzeto s: <https://apotekaweb.com/online-shop/samolijecenje/srce-i-krvni-sudovi/prosirene-vene-i-hemoroidi/vendoksin-kapi-50ml/> (pristupljeno 9. veljače 2020.).

⁴³ Ranjenik (lat. *Anthyllis vulneraria*).

Opova su spomenule da se za snižavanje tlaka koristio i kuhani *paradajz*. No, kada bi nastali problemi s preniskim tlakom, u Starčevu bi popili kavu ili slane vode kako bi se on stabilizirao, a u Opovu se osim slane vode spominje i slanina te bilo što slano, kako bi se tlak povisio. Ivanka Barašević iz Starčeva navela je kako su ljudi davno prije (dok nije bilo zamrzivača) znali pojesti i slanog mesa kako bi podigli tlak. Ponekad su i životinje znale imati problema sa želucem pa su im ljudi davali ugljen kako bi im želudac bolje proradio. U Opovu je Zlatimir Kirhner ovaj problem kod bikova rješavao tako da bi im u gubicu nagurao komad slanine da im želudac proradi, a proljev bi se zaustavio pekmezom namazanim na kruh ili *štauljem* (kiselicom)⁴⁴ prema Mirjani i Stevici Šikl iz Opova. Nadalje, ako bi ljudi dobili čireve, Zvonimir Pavlič iz Starčeva ima odličan recept koji nestanak tih čireva ubrzava. Potrebno je napraviti smjesu od brašna i meda, po potrebi dodati malo vode, te kada se napravi kuglica iz te smjese, potrebno ju je staviti na čir te omotati i pustiti da odstoji preko noći. Prema Zvonimiru Pavliču ta je smjesa toliko učinkovita da čir zna nestati za par dana. U Opovu bi se kod čireva koristio crveni luk, točnije opna od luka, koja bi se zalijepila za čir, a kazivačica Mirjana je kao moguću alternativu navela i *paradajz*⁴⁵ (rajčicu).

U oba se lokaliteta pri bolovima u koljenima koristi kupus pri čemu se listovi kupusa omotaju oko koljena, a kazivači iz Starčeva naglašavali su njegovu efikasnost što je vidljivo iz kazivanja:

Evo zadnji put kad sam stavljala to kupus, to je on meni pokazivo. I mazala sam sa raznim mastima i sve i rame i boli i boli. Ja patim od reume. I ovaj reko ajde da probam i taj kupus i stavila sam tako tu i uvezali smo. I ja sam se obukla i tako sam prenočila. Spavala sam s tim kupusom i sve. I stvarno me prošlo... (Anica Pavlič, Starčevo)

Kod bačkih Šokaca također je potvrđeno ublažavanje bolova u koljenima listovima kupusa (usp. Mikelić i Vuković 2018: 169).

U Opovu se kupus koristi i za smirivanje bronhitisa i kašlja kod djece tako da se prsa namažu svinjskom ili guščjom mašću te na to stave list kupusa, koji je također dobar i za snižavanje temperature, a jedna od kazivačica umjesto lista kupusa guščjom mašću namaže lanenu krpu i ta se krpa (ili list kupusa) ostavi da odstoji na prsima preko noći.

U Starčevu se također osim kupusa koristi krpa koja se prekrije preko prsa namazanih guščjom mašću, a uz kupus se koristi i krumpir za snižavanje temperature, dok se rajčica koristi za izvlačenje trna. Bračni par iz Opova, Mirjana i Stevica Šikl, navode kako se koristila i svinjska mast u medicinske svrhe, koja bi se ispirala devet puta te potom drškom metle od šiblja pomiješala u posudici od jogurta s istom količinom brašna i rakijom komovicom te bi se ta smjesa potom koristila za otvorene rane:

To izvlači temperaturu iz te rane i ondak se više puta stavlja na dan, stavi se na gazu to i ondak se stavi na prst, bilo gdje mislim... Ja sam se na motoruku, on me zakačio i... (Mirjana Šikl, Opovo)

⁴⁴ Kiselica (lat. *Rumex acetosa*).

⁴⁵ Način primjene rajčice nije potvrđen.

Njezin suprug se nadovezuje:

... sećam se kad se kopo kukuruz pa je ona motika, pa se lupila, pa u nogu, pa je bilo baš dobro rasečeno i onda je ona to pravila. To je opet tako neka baba tu njoj pokazala i šta ja znam, kaže to je dobro jer neće da se zagnoji, ako gnoji i nešto to čisti... Da i pošto taj alkohol, ta rakija je za to (dezinfekciju), al mast drži da se ne osuši brzo. To brašno bude stalno vlažno da stalno curi, da ne zaraste... I njoj je zaraslo. Imala je ožiljak, ali zaraslo je i nije išla kod ljekara ni tetanus ni ništa nije primila... I neda da zaraste, da se uvati krasta nego čisti kao, curi ta... i ocuri to što ne valja. (Stevica Šikl, Opovo)

Svi kazivači u Starčevu su naveli kako je rakija lijek za sve. Prema Mikelić i Vuković (2018: 213) i Šokci su koristili rakiju za rješavanje raznih tegoba. Kako je ona dobro dezinfekcijsko sredstvo, tako je odlična i za skidanje temperature. Kada bi djetetu imalo temperaturu, u Starčevu su znali rakijom natopiti čarapice te iste čarapice obući djetetu, a u Opovu se ova metoda primjenjuje i kod odraslih. Obloge natopljene rakijom su djetetu isto stavljali i na ruke, oko vrata i na čelo kako bi snizili visoku temperaturu. Marica Gasenberger iz Opova je napomenula da je mješavinu rakije s kukuruznom krupicom dobro staviti u čarapice i obući ih djetetu.

Kako je mnogo ljudi radilo u polju, dolazilo je i do ozljeda te posjekotina. Već je prije navedeno kako je *bokvica* odlična za brže zarastanje posjekotina, no jednako tako je učinkovita i slanina. Kazivačice iz Starčeva su navele kako je dobro slaninu prokuhati u vodi i octu te kada se slanina ohladi, staviti ju na posjekotinu i omotati nekom tkaninom, dok Stevica Šikl iz Opova navodi da se slanina stavlja na mjesto ubodeno trnom jer *sve pobeli okolo i otvori se*.

Kod teškog kašlja i grlobolje u Starčevu bi žene pripremile *šerbet* (mješavina šećera, vode i mlijeka) te su kazivači istaknuli kako je ovo iznimno učinkovit recept: *Šećer se stavi na vatru, na šporet da bude onako braun. E onda se sipa ili mleko ili voda. Voda pa kao čaj. I kad se to prokuha, onda se to tako pije. (...) Da to se tako meša dok ne bude braun. (...) I onda se polako, to će da puca kad se sipa voda. I onda se polako meša.* (Anica Pavlić, Starčevo)

Šerbet se mogao pripremati s vodom ili mlijekom. Nije bilo važno koje je mlijeko, moglo je biti kravlje, kozje ili ovčje. U Starčevu su uvijek radili s kravljim mlijekom jer su mještani Starčeva pretežito imali krave.

Čaj od dunje ili kompot od dunje su bili savršeni za rješavanje probavnih problema, tj. za zaustavljanje proljeva:

Pa priprema se čaj od dunje, listovi se uzmu od dunje, ono kad je dunja imala već plod i onda se ti listovi osuše, kad se ti listovi osuše, stavi se u jednu kartonsku kutiju. To je uglavnom ranije bila kutija od cipela. I kad imaš problema sa stomakom, kao kad je diurea... onda se kuva čaj od te dunje koji steže stomak ili na primer jede se dunje. Kompot. (Marija Bratić, Starčevo)

Đurica Šulc iz Opova koristi čaj od dunje pri želučanim tegobama, stavlja par listova dunje u šalicu i prelije ih vrućom vodom te popije bez šećera.

Dok je čaj od dunje odličan za proljev, za zatvor su koristili šljive, ili suhe ili kao pekmez u Starčevu, dok se u Opovu u tu svrhu pije čaj od svježih šljiva.

Ako bi se na dijelovima tijela pojavile bradavice (najviše na rukama), u Starčevu bi to uglavnom rješavali koncem tako da bi zavezali bradavicu kako ne bi više bilo dotoka krvi, prema Zvonimiru Pavliču iz Starčeva, te bi ona nakon nekog vremena otpala. Isti kazivač je naveo da bi se prije bradavicu trebalo namazati smokvinim sokom kako bi ona postala mekša. Ivanka Barašević iz Starčeva navodi kako postoji vjerovanje za uklanjanje bradavica. Bradavica bi se zavezala koncem te bi se nakon nekog vremena konac odvezalo i uradilo sljedeće: *Taj konac čime si vezala se stavi pod oluk gde kaplje voda, stalno kišnica i kad taj konac istrune onda i tebi otpadne bradavica* (Ivanka Barašević, Starčevo).

Sličan način skidanja bradavica navodi Stevica Šikl iz Opova, samo se umjesto konca koristi jabuka:

Njena mama kaže, preseče se jabuka na pola i namaže se sa jabukom i onda se stavi jabuka i zakopa se negde pod streju di kaplje voda da prije istrune i onda kaže kad to, onda nestanu bradavice...

U Opovu su samo Mirjana i Stevica Šikl naveli da im je poznata biljka kojom je moguće ukloniti bradavice, ali točan naziv te biljke nije im poznat. Prema njihovom narativu o toj biljci moglo bi se zaključiti da se radi o biljci *rosopas*⁴⁶ s kojom se namažu bradavice kako bi kasnije otpale.

Kod bačkih Šokaca također je potvrđeno uklanjanje bradavica *rosopasom* (usp. Mikelić i Vuković 2018: 167).

Prema Mirjani Šikl iz Opova, apetit bi se otvarao tako što bi se pojelo nešto ljuto ili popila rakija, a rijetka stolica bi se pokušala zaustaviti tako da bi se jela kuhana čokolada ili suha kava. Za opekotine je kao dobro rješenje Đurica Šulc iz Opova naveo obično suncokretovo ulje (*zejtin*), koje se koristi i kod životinja da potjera probavu, što je potvrdila i Mirjana Šikl. Stevica Šikl sjeća se da je njegova baka opekotine mazala bjelanjkom. Zanimljivo je da je postojalo rješenje i za *zauške*, a prema kazivačima Mirjani i Stevici Šikl iz Opova, djecu bi vukli za uši izvan kuće, ta bi se radnja ponovila par puta i navodno je bila učinkovita.

No, kako uopće ne bi došlo do bolesti, bilo je važno čuvati i jačati svoj imunitet. Tako Ruža Rukavina iz Opova navodi kako ima i zrnca *kefira*, koja pije s domaćim mlijekom kako bi ojačala imunitet:

Zrnca imam, da... (...) Da, evo vidiš ovde ima, za jedna kašika ovako... I onda ja to ujutro procedim na cedku, imam eno tamo stoji cedka, u drugu imam šolju i metnem cedku i to procedim i onda to ispod tuša to operem, ta zrnca, znaš. I onda sipam novo mleko. Ujutro opet to procedim i opet tako, stalno ja to, svako jutro isto radim... I to ja pijem isto i to isto kažu dobro, svi rezultati dobri – nemam šećer, nemam masnoće, ništa nemam. Jedino što sam stara, eto sad... Kad ti rezultati moji su mi dobri. (...) Kaže meni ova specijalista kad

⁴⁶ Zmijino mlijeko (lat. *Chelidonium majus* L.).

ja odnesem moje rezultate, kaže „Pa šta ti radiš? Jel ti nešto piješ il šta radiš?“ – „Pijem kefir.“ – „Oo to je super!“ da, sad i ona kaže. (...) Onda ja sipam malko ovog vrućeg (mlijeka) preko tog kad pijem, da mi ne bude ladno. I odma osetim i duša mi odma bolje i tako sama sebi ugađam... Ali to mnogo znači. (...) A kefir pijem kad imamo mleka, čim su krave stelne, nema mleka, onda prekinem. Metnem u frižider...

Ostale prakse etnomedicine

U trenutcima kada bi došlo do grčeva, temperature ili zubobolje, kazivači nisu išli odmah liječnicima, nego su probleme pokušali riješiti kod kuće raznim metodama. Tako bi se, kada bi djeca zbog grčeva bila nemirna, na njihov trbuh stavljala zagrijana vrećica soli:

Sol se ugreje, drži toplo i onda se stavi to tako tu u pelena pa preko to, a da ne bude vrelo jako i onda greje stomačić, za decu za grčeve. Pa to su stavljale babe, pa ja i sebi stavljam. Ne sol, al nešto toplo. (Anica Pavlić, Starčevo)

Dok nije bilo ambulanti i lijekova pomoću kojih bi se mogle riješiti određene tegobe, ljudi su koristili razne metode kako bi pomogli svojoj djeci i bližnjima. Tako je Ruža Rukavina iz Opova temperaturu prepoznala stavljanjem ruke na sljepoočnice bolesne osobe, a i u Starčevu se temperatura utvrđivala stavljanjem ruke na čelo oboljelog.

Za vađenja mliječnih zubi kod djece najčešće se koristio konac koji bi se zavezao oko zuba, a prema riječima Ruže Rukavina iz Opova poneki bi ga zavezali *i za vrata, za bravu i onda zatvoriš vrata i izade zub. Tako je prije bilo*, što potvrđuje i Mirjana Šikl.

Ovaj način vađenja zuba nije se samo primjenjivao kod djece, već su i neki stariji koristili tu metodu, što potvrđuje Anica Pavlić iz Starčeva:

Moj deda je tako klimao zub, bio je kukavica što se tiče doktora i toga i valjda mu se drmo zub. I deda seo kod prozora i vezao je tako kanap i ceo Božji dan malo malo pa klima, a nikako da izvadi. I onda baba, što se on oženio drugi put s njom, već joj dojadilo da ga gleda, kako je bio šporet ovako, a on kod prozora sedi i gleda kroz prozor i klima taj zub. Njoj dojadilo pa kad ga je drmnula po ruci sa... odma mu je ispaio zub. On ima taj kanap i gleda tamo, a ona da naloži šporet i lupi ga. A on „Milka jes ti luda, Bog te ubio.“

Stevica Šikl spominje i metodu, koja mu je doduše pomogla pri bolovima, ali je kasnije uništila zub:

„Baba Dora, daj neki lek za zub, oće da mi poispadu.“ – znaš, a boliiii. I kaže „Jel šupalj?“ – „Je.“ – „Evo sad ću.“ i ona karanfilić onaj sitni dala... Ono kad ga umetneš, zagrizi onak da ono bude u... (...) I dok sam se vratio nazad, tu jedno kilometar i po, možda i dva peške, prestalo me. I posle to meni ispalo i posle opet. Za četiri dana zub se sav raspo. Sad dal se raspo zbog (karanfila) (smije se). Al da je valjao, ne bi ni bolio (smije se). (Stevica Šikl, Opovo)

Neke određene vrste imobilizacije nije bilo, jedino što je Anica Pavlić iz Starčeva navela da je ona nakon namještanja zgloba morala držati nogu mirno, na ravno i na

visoko. No, važno je naglasiti da se prakse koje su kazivači prakticirali kod kuće dosta razlikuju od osobe do osobe što su zapravo potvrdile Mikelić i Vuković kod Šokaca jer, iako se za prevenciju i rješavanje tegoba koriste ista sredstva, sam način prakticiranja varira od kazivača do kazivača (Mikelić i Vuković 2018: 212.)

Narodni liječnici

Veza etnomedicine i magije je toliko jaka da je teško odrediti što se odnosi na jedno, a što na drugo. Mnogi narodni liječnici liječe razne bolesti magijskim putem (Bukovčan 2003: 163). Tako su u Banatu poznate *bajalice* koje su uklanjale strah i rješavale lakše zdravstvene probleme ljudi i životinja, ali su postojale i osobe koje namještaju želudac, osobe koje vade zube, osobe koje namještaju kosti i zglobove te *brice ili berberi* (brijači) koji su snižavali tlak i čistili „gustu krv“ pijavicama i ispuštanjem krvi. O narodnim liječnicima piše i Santo (2014), koja njihovo djelovanje dijeli na tri načina: liječenje racionalnim i iracionalnim sredstvima te njihovom kombinacijom. Liječenje racionalnim sredstvima podrazumijeva upotrebu ljekovitog bilja i drugih sredstava životinjskog, ljudskog ili mineralnog podrijetla, dok liječenje iracionalnim sredstvima podrazumijeva korištenje tzv. magijskih postupaka uz neke religijske obrasce poput npr. molitve (usp. Randić 2003: 68, prema Santo 2014: 599), no isto tako postoji i kombinacija korištenja racionalnog i iracionalnog načina liječenja, u kojoj ljekovite biljke nose i apotropejsko značenje (usp. Brenko et al. 2001: 101, prema Santo 2014: 599). Autorica navodi nekoliko naziva iz druge literature, no i sama koristi termin narodni liječnik, a njime definira osobe koje su liječile racionalnim sredstvima ili magijskim postupcima, čime su liječile većinom seosko stanovništvo (usp. Santo 2014: 601). Santo (ibid.) ne navodi neki uvriježeni naziv za žene koje *baju*, već piše kako su to žene koje uz propisane radnje *mole Boga za bolesnu i urečenu djecu* i spominje jedino naziv *vračare*, no napominje da se on koristi i za žene koje skidaju, ali i za one koje bacaju uroke, i to objašnjava: *zlo treba poznavati da bi ga se uklonilo*. Autorica također naglašava kako su se bajanjem i liječenjem biljem bavile uglavnom žene, a namještanjem kostiju, vađenjem zubi i puštanjem krvi muškarci (Brenko et al. 2001: 17, prema Santo 2014: 60).

Racionalni i iracionalni te kombinirani način liječenja koje navodi Santo (2014) poznat je i na području Banata, što će biti prikazano u narednim poglavljima.

Namještanje želuca

Kako su ljudi obavljali polovicom 20. st. teške fizičke poslove, puno ljudi je znalo dobiti bruh. U novije vrijeme su to rješavali tako da bi otišli liječnicima, no prije su postojale metode vraćanja tih crijeva natrag, a prema Brenko (2004: 317) u gotovo svakom selu su postojali ljudi koji su znali dizati, tj. namještatati organe na mjesto.

Josip Mihajlić iz Starčeva opisuje postupak namještanja želuca:

A bila je i jedna baba koja je dizala želudac. To su bili u to vreme teži fizički poslovi koje su obavljali ljudi koji su bili na selu, dizali vreće po 50-60 kg. To se kazalo strunija se. Stomak, želudac mu padne dole, donji deo te trbušne...

Ta baba je znala da vraća nazad. Koristila je, to se zove staklena tegla, stavlja se mleko unutra il već šta, to izgleda kao neka saksija, ali zemljano, imalo je ručicu i to je ona preko stomaka i onda kad misli da je vratila, digla ga gore, onda podveže.

Tijekom razgovora s ostalim kazivačima, najstarija kazivačica iz Starčeva, Klara Stana, je navela malo drugačiju verziju te ranije spomenute metode. Ona spominje *dunc flašu* te svijeću kojom onda povlači taj želudac natrag, no kazivačici nije bilo poznato da su kraj omotali tkaninom: *Sveća! Sveća se upali i ona dunc flaša neka – staklo*

Slika 7. Čup i vrećica soli za namještanje želudca u obitelji Rukavina. Snimila Valentina Jagetić 2019. godine.

se tako upali – i onda se pritisne. Onda ta sveća gori i vuče (Klara Stana, Starčevo). Metode za rješavanje bruha navela su samo tri kazivača. Dok su ove dvije metode podosta slične, Pera Turna iz Starčeva je naveo i treći način koji se podosta razlikuje od prva dva: *Onda su mećali ko neki panjić mali pa se to ugura u tu rupu pa se to stegne dobro.*

I u Oповu je poznata metoda namještanja želudca, dapače Ruža Rukavina i sama zna namještatati želudac. Oboljelom u ležećem položaju stavlja na pupak stari čup (tegla) i lanenu vrećicu u koju stavi sol (Slika 7) i potom zaveže, te vrhove krpe namasti svinjskom mašću kako bi bolje gorjelo, a radnju opisuje ovako:

Uzmem šibicu i upalim. I to gore. Gore ja ovako držim na pupak i odma ovo čim se jako razgori odmah vako poklopim i držim ja, dok god vuče, to odma povuč sve... Stomak. (...) Da i kad mu je gore, se podigne... Možda skočiš, možda nešto nosiš il negde... Podigne ti se stomak. Ima i dečaci što igraju fudbal su dolazili tu kod mene nekoji. I to odma dođe na mesto i bude dobro. (...) Odma oseti bolje, da. I odma sutra kažem „Vanja, ako ti je bolje, dođi i sutra.“ – on dođe i kaže „Dobro mi je sad.“ – „I nemoj sad da radiš jedno dva dana teže

malo i nemoj da skačeš, nemoj da... “ recimo tresesh tepih il nešto. (...) Pa traje jedno... Deset minuta ti stoji tegla, ne treba više. Čim prestane da se vuče i ono, ja pitam jel oseti – još oseti. E kad ne oseti, onda ja sklonim teglu i još jednom zapalim ovo, znaš... Dvared. (Ruža Rukavina, Opovo)

Ruža Rukavina je naučila namještati želudac od bake svog muža i to već jako dugo prakticira, a na namještanje želuca je čak došao i neki majstor iz Rumunjske. Postupak liječenja ne naplaćuje, iako joj ljudi uvijek ostave nešto u znak zahvale:

Ne, ja ne naplaćujem, ako očeš daj, ako nećeš... Opet lepo. Nemam ja cenu neku da kažem „E tolko i tolko.“ ... Neko mi donese slatkiše, al ne znam ni ja da ti kažem... Niko nije da nije ništa baš, ali ja nemam cenu za to i eto sad... Važno je da bude dobro i da uradim dobro, to ja kažem.

Čeda Vučković iz Opova potvrđuje i dodaje:

Da, imaš ove koji nameštaju želudac. To i dan danas, pazi često će ti lekar reći kao nezvanično ako imaš u tvom mestu neku babu il nešto, kaže slobodno idi. Pa to se namesti neverovatno.

Namještanje kosti i zglobova

Zbog čestih povreda za vrijeme rada u polju i svakodnevicu, a i nedostupnosti liječnika, ljudi koji bi iščabili zglob ili slomili neku kost, često bi se za pomoć obratili *kostolomcima*. Ovi ljudi ne lome, iako ih tako nazivaju, već *namještaju kosti i zglobove*. Brenko (2004: 322) navodi kako su i dan danas *kostolomci* iznimno cijenjeni upravo zbog vještine koje posjeduju i hrabrosti kojom se upuštaju u namještanje zglobova i kostiju. U Opovu i dan danas postoji nekoliko *kostolomaca*, kojima dolaze i razni sportaši iz cijele Srbije. U Opovu, a i šire, svi znaju za deda Brašu⁴⁷, a nekoliko kazivača je bilo upravo kod njega na *namještanju*:

Išla sam u osmi razred... Pa smo pošumljavali tamo gore i jarak je bio veliki, jedna drugarica slučajno me gurnula i ja padnem i slomim tu ruku. „Jao doktor će da mi stavi gips!“, taj deda Braša kaže: „Ne treba ti gips.“ On mi metnu dve daščice. I ovako sam držala ruku i evo... Vidi se da je malo krivo, vrlo malo... (Marica Gasenberger, Opovo)

Deda Braša je namještao kosti do otprilike devedesetih godina 20. stoljeća te iako nije bio *svemoguć*, od kazivača saznajemo kako je bio jedinstven u onome što je radio:

On kad pipne, on zna dal je slomljeno, dal je iščaćeno. Kad je iščaćeno-namesti, kad je slomljeno, ajde kod lekara. (...) Ako je polomljeno metne dasku i počisti, kod lekara da ide da metneš gips. Al ako, on kad napipa on je tačno znao... Moja baba je pala tu u komšiluk kad je bila i sedi dole, ne može da je podignemo, ona je malo debela, di god da je uvatiš ona dreči „Boli!“ a noga te ode ovamo te ode onamo... I ajde po deda Brašu. I on kad je došo, kaže „Nemoj da je okreneš, daj škare i babu na nosila i...“ (...) Nije bio svemoguć, ali je znao,

⁴⁷ Braša Rauh, slovi kao čuveni kostolomac.

znaš. Osjeti ako je slomljeno ili ne... I onda je pito babu „Jel to tebe peče?“ – kaže ona „Peče.“, kaže čim peče, onda je s krv (...) Znaš kad je iščašeno boli, ali kad (je krv)... (Stevica Šikl, Opovo)

Đurica Šulc iz Opova potvrđuje:

On je bio preventiva kad god očeš. I dan i noć i nedelja i sve praznike, nema veze, on nije gledao ni ko si ni privatno ni šta si. (...) Izuzetan. Ima i sad po selu njih nekoliko, ali ni blizu toga nisu.

Kada bi namjestio iščašeni zglob ili kost, namazao bi ranu kamforom i eventualno stavio daščicu te zamotao bolno mjesto, a pomagao bi i životinjama kojima bi mogao pomoći. Nije poznato je li deda Braša bio samouk ili je svoje znanje naslijedio od nekog, no njegovo znanje i vještinu nažalost nitko nije naslijedio. Ni on svoje usluge nije naplaćivao.

Osim deda Braše, u Opovu je poznata i obitelj Rajn, točnije Zoran Rajn i njegov sin koji i danas namještaju kosti, a poznati su po tome u cijeloj Srbiji, pa i šire:

Evo sad najpoznatiji ti je koji nameštaju kičmu i sve su ti Rajn – otac i sin, oni su nemačkog porekla, katolici. (...) Oni i sad to rade. Znaš dolaze mladi ti košarkaši i onako baš poznati ljudi dolaze i rade to... (Čeda Vučković, Opovo)

No, neki su kazivači također naveli da postoje i ljudi koji taj posao rade, katkada i bezuspješno:

I kako je uvatio, kad je počeo trzati da vuče, odjedanput njoj nesvest... A on se poplašio. „Ej, pajdo, ako očeš kod lekara...“ – „Neću.“ (...) Tebe je bolilo, al nije bilo iščašeno, a on je to vuko dok nije iščašio. I celu večer on i kako je spavao ja ne znam (...) I ajde ja kod Drage, radi sa mnom tamo, „Daj odi tamo kod Bate da vidi šta i kako.“ onaj tamo u krevetu pa kaže „Taj je bio pokvaren.“, al nije bilo pokvareno, nego ovaj kolko je vuko magare pa je pokvario... (Stevica Šikl, Opovo)

Kako je u Opovu bilo *kostolomaca*, tako je bila i jedna žena u Starčevu, baba Mića koja se nije nazivala *kostolomkom* već su za nju ostali mještani govorili da ona namješta kosti:

Meni je ta kuma Mića, pošto smo mi njenog sina venčali, ja sam jednom iščašila nogu ovdje u zglobu i meni je lično ona nameštala nogu. Što je to bolelo, ja nisam znala gde ću. Ja sam ležala u ležećem položaju dok je ona to nameštala, ja sam htela da se onesvestim. Jako boli. I posle još jedno sat vremena boli, ali umine bol. Ali ona mi je posle još sa elastičnim zavojem stegla taj zglob i rekla mi malo da podignem tu nogu i tako sam ja sat vremena iskukala i posle sam sve slabije i slabije i slabije bol. Al dok je nameštala, to je strašno. Ja sam se živa preznojala. Znači da ta kost... Al to stvarno moraš da znaš. I ona je to meni dobro uradila, kod nje su dolazili iz Pančeva i okoline. (Anica Pavlić, Starčevo)

Narodni liječnici nikada nisu tražili nešto za svoje usluge zauzvrat, no ako bi kojim slučajem ljudi htjeli platiti, onda oni ne bi odredili cijenu već bi prihvatili to što bi dobili (usp. Brenko 2004: 325). Niti baba Mića nije naplaćivala nekome koga je poznavala, no prema Anici Pavlić iz Starčeva, ako je kojim slučajem kod babe

Miće došla osoba koju ne poznaje, onda bi naplatila.

Kod bačkih Šokaca također su potvrđeni ljudi koji su namještali kosti i iščašene zglobove (usp. Mikelić i Vuković 2018: 186-188).

Vađenje zuba u Starčevu

U Starčevu su kazivači spomenuli dvije osobe koje su vadile zube, Milivoja Gavrilovića, čiji je nadimak bio *Drveni*, i Ivu Rajkovića. Ni oni svoje usluge nisu naplaćivali. Ambulanta u Starčevu postoji od kraja šezdesetih ili početka sedamdesetih godina 20. stoljeća. Do tada su neki redovito išli Ivi Rajkoviću i *Drvenom*, kao i babi Mići, a poneki su nastavili koristiti njihove usluge i kasnije, nakon što je ambulanta otvorena.

Drveni je vadio zube kliještima:

Da, da. To su, to je, kako da kažem imalo je udubljenje u njih. To je kao, što se svinjama uvlačila brnjica pa je bilo da se stavi ona bakarda da ne klizi. Imala je udubljenje. I onda staviš tu brnjicu da se svinje ne riju. A to je služilo za zub da ne bi moglo da isklizne. (Ivan Pavlović, Starčevo)

Nakon što bi *Drveni* zube izvadio kliještima, dao bi svom pacijentu malo rakije da dezinficira ranu. Način dezinficiranja rane spominje se kao razlog zašto su ljudi voljeli ići *Drvenom*:

Da, da. Ja znam da je moj svekar pričo da uhvati sa kleštima i iščupa i gotovo. I onda kaže, da ti malo rakije da isperesh. Mi se smejali uvek mojem svekru. Bio je tu Drveni, on je vadio. I on: „idem ja po Drvenog, neću ja... on meni da da isperem rakijom“, a moj svekar je volio da popije. Pa kaže „izbaci to“, on kaže „pa ja to popijem“. „Pa ne, to se izbaci, opereš malo tu ranu i izbaciš“, „ja popio“, kaže. Uvek smo se smejali s njim. Kaže „kako da izbacim rakiju kad volim rakiju.“ (Kata Orešković, Starčevo)

Iva Rajković (Slika 8) nije vadio zube kliještima, već krpom i prstima:

On je vadio sa prstima. Maramicu i sa prstima. On je mojem dedi povadio sve zube zdrave. Pazi! Svako klanje, ovo zimsko klanje kad se kolje pa napiju se i onda kaže „prika, prika ajde izvadi mi zube“. I na kraju, pazi, sve mu zube povadio i osta samo jedan. (Ivan Pavlović, Starčevo)

Slika 8. Iva Rajković između Prvog i Drugog svjetskog rata. Fotografija u vlasništvu Anice Pavlić iz Starčeva.

U Oповu nisu navedena konkretna imena ljudi koji su vadili zube. Poznato je samo da su to neki *brice* radili. Oni bi zube vadili kliještima, ali kazivači iz Oпова upozoravaju da to može biti nezgodno:

Na te kliješta ima ono kad, na što se zavije da stegne zub... I kaže ako se uvati za pogrešan... Taj je izašo napolje (smije se). Kad ga stegne jedamput i kad uvati nema natrag. (...) Obično to berberi, kod njih je to bilo. Tamo ideš da se briješ i onda te boli zub i ono, tu odma na stolicu i malo rakije pre, malo posle. (Stevica Šikl, Opovo)

U razgovoru s kazivačima iz Starčeva moguće je zaključiti kako su se vađenjem zubi bavili samo muškarci, a *bajanjem* i namještanjem kostiju i muškarci i žene.

Kod bačkih Šokaca također je potvrđeno da su osobe koje su vadile zube ponekad bili *berberi* (usp. Mikelić i Vuković 2018: 188).

Snižavanje tlaka

Kada bi ljudi u Starčevu imali problema s gustom krvlju, ali i visokim tlakom, prema kazivanjima većine kazivača, znali su koristiti pijavice koje bi razrijedile tu krv, a takva metoda snižavanja krvnog tlaka poznata je i nekim kazivačima iz Oпова. Iza toga bi znao ostati crveni trag na mjestu na kojem je sisala krv, no on bi ubrzo nakon toga i nestao:

Ili su imali više krvi, tih crvenih zrnaca. Onda su znali staviti pijavicu da pije... Ona ima svoju jednu papučicu. Na zadnjim delima ovako jednu papučicu, a na prednjima delima je glava. I ona vakuum, kao sipa, ona vakuum napravi i onda siše krv. To je jako dobro bilo, mislim to je i cenjeno bilo. Lekari su to čak preporučivali, oni stari lekari. I znate kao ta pijavica ako je ovalika, ona ovalika postane. (Zvonimir Pavlič, Starčevo)

Anica Pavlič iz Starčeva prisjeća se slučaja u svojoj obitelji:

Jeste to se sjećam, ta baba što je udata bila za tog dedu. Ona je imala te vene. Jao to još uvek pamtim, ja se naježim, a bila sam dete. I njoj donesu ova deca kad idu da pecaju il ovi stariji, dol u Nadel⁴⁸, donesu ovakvu teglu. E onda su, onda ona naređa sve njih na noge i onda se one ovako naduju pa ih ona onda stavi u neku posudu i peska u posudu pa ih sve drepa ovako, gnječi ih da bi mogla ponovo da ih stavi. Evo sad sam se naježila.

Kako je u Oповu navedeno da su *brice* (brijači) znali vaditi zube, tako se spominje u oba lokaliteta kako oni sudjeluju pri snižavanju tlaka pijavicama. Kazivači iz Starčeva su naveli kako su *berberi* (brijači) pijavice najčešće koristili u liječenju. Držali su ih u staklenki. Jednako tako su brijači priskakali u pomoć i stanovnicima i životinjama. U tu svrhu ili radi pročišćavanja krvi u Oповu su osim pijavica, često *zarezali* malo kako bi *pustili krv*:

Pa to je pre bilo, kad nije bilo lekova, ondak metnu pijavice. Imale su žene visok pa su puštali krv... Recimo to je bio neki, što kažu brica. Ja se sećam, tu je

⁴⁸ Rijeka u Starčevu.

baba naša bila, od muža mog je bila baba... Onda ona pusti krv tu na palac, negde, di je, raseče i pusti krv, po litru krvi, dve izade... (...) Ja sam vidla koliko je bilo kad sam ja bila kod nje, kad su joj puštali, ja išla da vidim... Ošla ja tu kod nje, to je tu, al mislim mi smo bili tamo u onoj (kući) i došla sam ja još nešto kod njih i taj joj došo da joj pušta krv... I ja gledam, ono ide krv, znaš šta je... To mi je slika ostala pred oči, a sad ja nisam nigde ovaj... (Ruža Rukavina, Opovo)

Stevica Šikl iz Opova spominje da je takav postupak primjenjivao i kovač:

On je bio kovač i onda... Oće konji... Ranili su konje i radili i onda kad su, jedamput je došlo onda ono vreme, nisu tako konji radili, a dobro su se ranili... I oće da se ukoči na prednje noge kao... Deda Jožika, on je znao na venu negde na vrat, probuši il šta i pusti krvi i...

Zaključak

Na temelju istraživanja provedenih u mjestima Opovo i Starčevo vidljivo je da između ova dva, geografski prilično bliska lokaliteta, ima dosta razlika. Opovo je naselilo stanovništvo iz ogulinskog i rakovačkog kraja, a Starčevo iz rakovačkog kraja i okolice Slunja (usp. Bara 2014: 20-31). S obzirom na to da Hrvati iz Opova i Starčeva nisu došli iz istih područja i mjesta, različita vjerovanja i prakse liječenja kod stanovnika ovih dvaju mjesta odražavaju i tu povijesnu činjenicu. Unatoč razlikama, postoje i zajednički elementi koji mogu biti rezultat njihovih međusobnih kontakata, što je pridonijelo održavanju svijesti o njihovom hrvatskom identitetu na ovom području.

Iako su kroz razgovore kazivači spominjali razna nadnaravna bića, dali su do znanja da ih u Opovu i Starčevu nema i da oni u to ne vjeruju. Više puta su naglasili da njih to nije interesiralo i da oni vjeruju isključivo i samo u Boga. Iako se doima da mještani oba lokaliteta već dulje vrijeme ne vjeruju u nadnaravna bića, koristili su ih za plašenje djece kako bi spriječili odlazak djece na mjesta koja su bila opasna i zabranjena. Uz nadnaravna bića objektom zastrašivanja postali su i stvarni ljudi kao što su pošтари, policajci te *Cigani*, ali i bilo tko, tko bi neobično izgledao ili se neobično odijevao, perušavao ili oglašavao.

U oba mjesta se spominju uroci, kao mjesta i predmeti koje treba izbjegavati, urokljivo oko te korištenje crvenog konca u svrhu zaštite djece od uroka pri čemu je važno naglasiti simboliku crvene boje. Za zaštitu od uroka se koristio još i češnjak, u Starčevu nanošenje točke od čađe na čelo, a neki su preventivno preokretali odjeću.

Ukoliko zaštita nije bila uspješna, mještani oba lokaliteta koristili su različite metode, a jedna od najvažnijih je *bajanje* (svete) vode sa žeravicom pomoću koje se prvo otkrivalo je li osoba ureknuta, a potom bi se uklanjao i urok ukoliko je postojao.

U oba mjesta je bilo dosta žena koje su se bavile *bajanjem* pri čemu je iznimno bitno naglasiti da se na *bajanje* gledalo kao na nešto isključivo dobro, dok se vraćanje smatralo zlonamjernim. *Bajanjem* su se liječili ljudi koji su se razboljeli, ali i životinje

kojima je bila potrebna pomoć. Žene koje su bajale znale su istjerati i *stravu* iz djece i odraslih, pri čemu se u Starčevu koristila crvena tkanina, a u Opovu olovo.

U narodu su postojali i običaji za koje se vjerovalo da nose neku vrstu dobiti, pa su tako *dodole* opisane kao žene koje prizivaju kišu za vrijeme suše. Bilo je rašireno i vjerovanje da šišmiš donosi neku vrstu dobiti, što u novcu, što u ljubavi.

Kazivači su kroz razgovore također naveli i neke specifične običaje, događaje ili osobe vezane isključivo uz njihovo mjesto, pa je tako u Starčevu najstarijoj kazivačici poznat starčevački bal za vrijeme kojeg je kazivačičina *drugarica* umalo bacila urok na kazivačičinog supruga iz ljubomore te priča o žalosnoj vrbi, uz koju se ukazala Majka Božja. U Opovu ne postoji stanovnik koji nije čuo ili čak trebao pomoć narodnih liječnika poput deda Braše ili obitelji Rajn kao i baba Miće, *Drvenog* i Ive Rajkovića u Starčevu. Zabilježene su mnoge prakse u načinima liječenja raznih tegoba pomoću domaće pripremljenih čajeva, kupusa, rajčica, češnjaka, meda i drugih sredstava koji su ublažavali tegobe i ljudima i životinjama. Iako su i Opovo i Starčevo prilično mala mjesta, do sada neistražena, pokazali su se kao izvor brojnih informacija o vjerovanjima i etnomedicini, koje je bilo moguće prikupiti tijekom ovih istraživanja, a vjerujemo da se u njima krije još mnogo bogatih informacija i za daljnja istraživanja ovih, ali i drugih tema, na spomenutom području.

Literatura i izvori

- Bara, Mario. 2014. 'Naši Šokci': podrijetlo, migracije i društveni razvoj Hrvata u Banatu. *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvodanskih Hrvata*, 6: 9-46.
- Brenko, Aida. 2004. Praktičari narodne medicine. *Sociologija i prostor : časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 42 (3-4): 309-338.
- Bukovčan Žufika, Tanja. 2003. Narodna medicina kao predmet etnologije. *Studia ethnologica Croatica*, 14 (15): 145-169.
- Čapo Žmegač, Jasna. 1997. Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristku*, 34 (2): 9-33.
- Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1963. Dodole i prporuše – narodni običaji za prizivanje kiše. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristku*, 2: 73-95.
- Deliblatska peščara. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14378>> (pristupljeno 9. veljače 2020.).
- Dronjić, Matija i Rosana Šimunović. 2010. Fantastična bića lovinačkog kraja. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 37: 297-322.
- Grbić, Jadranka. 2001. Vjerovanja i rituali. U: Zorica Vitez i Aleksandra Muraj (ur.). *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. Zagreb: Barbat d. o. o. – Galerija Klovićevi dvori – Institut za etnologiju i folkloristiku. 459-495.

- Hrvatski jezični portal* <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 14. srpnja 2019.)
- Mikelić, Sara i Nikolina Vuković. 2018. Primjena narodne medicine. U: Milana Černelić (ur.). *Tradicijska baština, identitet i migracije bačkih Hrvata Šokaca*. Zagreb – Subotica: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF-press – Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. 163-215.
- Pelicarić, Luka. 2018. Narodna vjerovanja u Monoštoru i Bregu. U: Milana Černelić (ur.). *Tradicijska baština, identitet i migracije bačkih Hrvata Šokaca*. Zagreb – Subotica: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF-press – Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. 573-602.
- Priroda i biljke* <https://www.plantea.com.hr/> (pristupljeno 8. ožujka 2020.)
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1997. Hipoteza Antuna Radića o dvije kulture i hrvatska etnologija. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristku*, 34 (2): 35-44.
- Rukavina, Vinko. 2008. Običaji pred Božić. *Starčevačke novine*, 29. prosinca, broj 179: 8.
- Rukavina, Vinko. 2010. Crtice iz prošlosti. Suživot u Starčevu. *Starčevačke novine*, 31. ožujka, broj 194: 8.
- Santo, Renata. 2014. Magijski postupci prevencije bolesti i liječenja djece kod Bunjevaca u Mađarskoj. U: Milana Černelić, Jadranka Grbić Jakopović, Marijeta Rajković Iveta, Tihana Rubić, Matija Dronjić i Mihovil Gotal (ur.). *Bunjevci u vremenskom prostoru i prostornom kontekstu*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF-press – Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica. 597-612.
- Vujević, Valentina. 2014. S koljena na koljeno. Vjerovanja i priče. U: Milana Černelić (ur.). *Tradicijska baština i etnokulturni identitet podunavskih Hrvata Bunjevaca*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF-press – Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica. 403-425.

Popis kazivača

Starčevo

- Ivanka Barašević, r. 1954. godine.
- Marija Bratić, dj. Barašević, r. 1949. godine.
- Josip Mihajlić, r. 1948. godine.
- Kata Orešković, dj. Paulić, r. 1940. godine.
- Zvonimir Pavlić, r. 1942. godine.
- Ivan Pavlović, r. 1952. godine.
- Nada Pavlović, dj. Filipov, r. 1954. godine.
- Franjo Pranjić, r. 1945. godine.
- Anica Pavlić, dj. Rajković, r. 1956. godine.

Klara Stana, dj. Vuković (mještani je zovu: baba Bela), r. 1923. godine.
Pera Turna, r. 1942. godine.

Opovo

Marica Gasenberger, dj. Kirhner, r. 1949. godine.
Marija Kirhner, dj. Krstić, r. 1958. godine.
Zlatimir Kirhner, r. 1957. godine.
Tinka Luter, dj. Polak, r. 1933. godine.
Ruža Rukavina, dj. Jung, r. 1937. godine.
Vinko Rukavina, r. 1961. godine.
Mirjana Šikl, dj. Dutka, r. 1971. godine.
Stevica Šikl, r. 1969. godine.
Đurica Šulc, r. 1953. godine.
Čeda Vučković, r. 1965. godine.

Summary

Beliefs and use of ethnomedicine in Starčevo and Opovo

The authors present the results of field research on beliefs in supernatural beings (witches, fairies, vampires, werewolves, etc.). While most of those beliefs are only a memory, certain practices, such as spells (casting and protection from spells) still exist today. The authors recorded rich ethnographic material on witchcraft, exorcism, people and animals that can bring or take away happiness and many other particularities. The second half of the paper is dedicated to ethnomedicine, which is still used today, especially treatments with medicinal herbs.

Keywords: Opovo, Starčevo, beliefs, curse, spells, ethnomedicine, folk healers